

FİNANS ALANINDA AKADEMİK ANALİZLER

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPCU

FİNANS ALANINDA AKADEMİK ANALİZLER

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPCU

yaz
yayınları

2024

**FİNANS ALANINDA AKADEMİK
ANALİZLER**

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPCU

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6642-44-7

Mart 2024 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Öz Sermaye ile Finansman ve Kırılgan Beşli Ülkeleri Bankacılık Sistemi Finansal Yapı Analizi.....	1
<i>Murat TOPCU</i>	
Sosyal Güvenlik Reformu ve Finansal Etkileri	23
<i>Serkan DEMİREL, Taha ASLAN</i>	
Zihinsel Muhasebenin Davranışsal Finans Üzerindeki Etkisi.....	50
<i>Kübra SAĞLAM</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

ÖZ SERMAYE İLE FİNANSMAN VE KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ BANKACILIK SİSTEMİ FİNANSAL YAPI ANALİZİ

Murat TOPCU¹

1. GİRİŞ

Piyasa işlevselliği olan kurumlar, kaynakların etkili dağıtımını ve ekonominin sağlıklı büyümesi için gereklidir. Bu kurumların fonksiyonları ekonomik birimlerin planlarını, stratejilerini uygulamalarına, piyasa bağlantılarını sağlıklı, güvenli şekilde yürütmelerine ve firmaların bu amaçla yaptıkları sözleşmelerin işlevselliğine yardımcı olmaktır (World Bank, World Development Report 2002). Bankalar ve bankacılık sistemi finansal piyasalar içerisinde bu işlevselliğe sahip kurumların en başında yer almaktadır. Bankacılık sistemi bir ülkede fon fazlası olanlar ile fon ihtiyacı olanları bir araya getirmek suretiyle aracılık etmektedir. Piyasada fon arz talep dengesini ve uygun maliyetle fon bulunmasını sağlamak suretiyle piyasaların etkinliğini artırmaktadır. Bunların haricinde ekonomik birimlerin nakit akış yönetiminde miktarsal düzenlemeleri yapmalarına yardımcı olmak, vade uyumsuzluğu problemini çözmek, risk yönetimlerine destek olmak, bilgi edinme maliyetlerini düşürmek, ekonomik birimler arasında güven oluşturmak, finansal danışmanlık hizmeti sunmak gibi birçok ilave işlevleri de yerine getirmektedir. Bankalar bu görevi çoğunlukla fon fazlası olan tasarruf sahiplerinden belirli bir faiz oranı üzerinden alarak fon ihtiyacı olan ekonomik birimlere kendi maliyetlerini ve karını da eklemek suretiyle ve iki aktörü

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, mtopcu@gelisim.edu.tr ORCID: 0000-0003-0660-6399.

birbirileri ile karşı karşıya getirmeden gerçekleştirmektedir (Kılıç, 2020:24). Toplanan fonların dağıtımı esnasında Merkez Bankalarının (MB) zorunlu karşılığı olan tutarı ayırdıktan sonraki geriye kalan kısmı kaydi para yaratma süreci içerisinde tekrardan dağıtmak suretiyle borç verilebilir parasal tabanlarını genişletmektedirler. Diğer bir ifadeyle burada bankacılık sistemi kendi öz sermayesini kullanmaktan ziyade daha çok fon fazlası olanların kaynaklarını kullanmakta ve kaydi para yaratma sürecini ödünç verilebilir fon kaynak tabanının genişletilmesinde bir araç olarak kullanmaktadır. Bankacılık sistemi pasif tarafında fon fazlası olanlardan topladığı fonlar (mevduatlar) haricinde, hissedarların taahhüt ettiği veya ödediği özkaynaklar, mevduat harici kaynaklar ve diğer yükümlülüklerde yer almaktadır. Aktif tarafında ise fon ihtiyacı olanlara kullandığı krediler, likit varlıkları, diğer alacaklar ve duran, portföyünde zorunlu ve kendi isteği ile tuttuğu menkul kıymetler yer almaktadır. Bankaların aktiflerinin % 60-70 gibi büyük çoğunluğunu fon ihtiyacı olanlara kullandırılan krediler tutmaktadır (Hanişoğlu, Altınbaş, 2022:352). Bankaların düşük öz sermaye ve yüksek oranda dış kaynak (finansal kaldıraç) kullanarak ve aşırı kar güdüsü bazen kredi kanalında ahlaki tehlike ve ters seçime de neden olabilmektedir. Bankaların bu şekilde fon dağıtmaları özellikle küreselleşme, sermaye hareketlerindeki serbestleşmenin ortaya çıkarttığı hızlı sermaye hareketleri karşısında finansal krizler ile karşılaşmalarına sebebiyet vermektedir. Finansal krizler içerisinde bankacılık krizleri önemli bir yer tutmaktadır. Bankacılık krizlerinin temelinde güven problemi yatmaktadır. Güvenin kaybolması fon fazlası olanların fonlarını banka dışı diğer yatırım araçlarına yönlendirmelerine, diğer bir ifadeyle bankadan fonlarını çekmelerine, fon ihtiyacı olanların fon bulamamasına sebebiyet vermekte ekonomilerde durgunluğa ve daralmaya sebep olmakta, zincirleme şekilde istihdamın ve gelirlerin azalmasına sebep olmaktadır (Gorton & Calomiris, 1998, s. 74). Son dönemde yaşanan en şiddetli bankacılık krizleri

Örneğin; Türkiye: 1994, Kasım 2000, Şubat 2001 Krizleri, Tayland: 1997 krizi, Rusya: 1998 krizi, ABD: 2008 krizleridir (Kılıç, 2020:26). Tüm bu krizlerin arka planında kriz durumunda bankacılık sistemine fon sağlayan ekonomik birimlerin aynı anda paralarını geri çekme davranışı sergilemeleri, aşırı finansal kaldıraç ile ters seçim ve ahlaki tehlike yatmaktadır. Bankalar ödünç verilebilir parasal tabanlarını öz sermayeden daha çok kaydi para yaratma yöntemiyle genişlettikleri için kriz durumundaki aynı anda ve toplu miktardaki nakit çıkışlarını karşılayamamaktadırlar. Son başvuru merci olarak MB yönelmeleri durumunda ise MB'ler likidite sağlama karşılığında bankalara çeşitli denetleyici ve düzenleyici kuruluşlar vasıtasıyla el koymaktadırlar. Tüm bu sonuçlar finansal piyasalarda kırılmalığa ve finansal istikrarda bozulmalara neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle bankacılık sisteminin yeterli öz sermaye ile finanse edilmemesi, bunun karşılığında düşük zorunlu karşılıklar ile yüksek oranda kaydi para yaratma yöntemi izlemeleri bankacılık sistemini ve finansal sistemi zayıflatmaktadır.

Öz kaynaklar ile finansman yöntemini esas alan bu çalışma öncelikle öz sermaye ile finansman yöntemlerini, fayda ve mahsurlarını tartışmaktadır. Sonrasında kırılmalı beşli ülkelerde bankacılık sistemini takipteki kredilerinin / toplam brüt kredilere oranı (%), özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin / GSYİH oranı (%), özsermaye getirisi (%), vergi öncesi), yasal sermayesinin (özsermayenin) risk ağırlıklı varlıklara oranı (%) üzerinden karşılaştırmak suretiyle analiz etmektedir.

2. ÖZ KAYNAKLARLA FİNANSMAN POLİTİKASI

Özsermaye ile finansman firma sahiplerinin ilk kuruluşta ve daha sonrasında yeni ortaklar bularak sermaye artırımı yöntemiyle, hisse senedi ihraç ederek veya daha sonradan firma

faaliyetleri sonucu elde edilen karın dağıtılmayarak firmada alıkonulması yöntemiyle oluşturulan kaynakların kullanılmasının tercih edilmesidir. Öz kaynaklar firma ortaklarının finansal ve faaliyet riskine ne oranda fon desteği sağladıklarının ve faaliyetlerinden ne kadar fon sağladıklarının ölçüsüdür. Öz sermayenin büyüklüğü ve öz kaynak/ toplam pasifler oranı firmanın borçlarını ödeme kapasitesini ve finansal yapısının gücünü ve aktiflerinin ne kadarlık kısmının öz kaynaklar ile finanse edildiğinin göstergesidir. Bu oranın düşüklüğü firmanın kriz durumlarında yükümlülüklerini ne oranda yerine getireceğinin göstergesi, borç verenler açısından da alacakları için bir güvence ve kredibilitenin ölçüsüdür. İşletmenin öz kaynakları dönem içerisinde kar payı dağıtım politikası, yatırım planlarının hayata geçirilmesi, ortaya çıkabilecek olağan dışı zararların durumuna göre azalıp artmaktadır (Sultanoğlu ve Özerhan, 2018, s.326).

Öz kaynakla finansman yöntemi firmanın devamlı olarak finansman sağladığı ve geri ödeme zorunluğu olmayan bir finansman yöntemidir. Gerek kuruluş aşamasında gerekse kuruluşlarından sonra yeni ortaklıklar kabul ederek, hisse senedi ihraç ederek veya elde ettiği karları dağıtmayarak öz kaynak yaratabilir ve sermaye yapılarını güçlendirebilirler. Karların dağıtılmayarak firmada tutulması, diğer bir ifadeyle ihtiyaç duyulana fonların alıkonulan karlardan oluşturulması (oto finansman) politikasını benimsendiğinin göstergesidir. Bu bağlamda öz kaynaklarla finansman aynı zamanda kar dağıtım politikaları ile de doğrudan ilişkili hale gelmekte ve hissedarların beklentilerini alıkonulacak karların getirisine yönlendirmektedir.

İşletme ortakları öz kaynak havuzunu firmanın dönem içerisinde elde ettiği karları da dağıtmadan firmada bırakmak suretiyle (oto finansman yöntemiyle) güçlendirebilmektedirler. Özkaynaklar firmaların yükümlülüklerini yerine getirmelerinin, borç ödeme kapasitesinin ve mali gücünün göstergesi olarak

görülmektedir (Okka, 2006, s.176). Bu bağlamda öz kaynakları zayıf bir firmanın uzun süre borçlanma yöntemiyle hayatta kalması çok zor olmaktadır. Öz kaynaklar ilk kuruluş aşamasından itibaren içinde bulunulan ana kadar tüm ortakların uzun dönemli olarak firmaya tahsis ettikleri “para ve para benzeri varlıklar ile mal, bina, patent hakkı, firma adı, marka vb.” maddi ve maddi olmayan tüm varlıklarını kapsamaktadır. Ancak burada finansman politikaları oluşturulurken maddi öz sermaye dikkate alınmalıdır. Çünkü maddi öz sermaye= öz sermaye-(maddi olmayan duran varlıklar- aktifleştirilmiş giderlerin) çıkartılmasıyla elde edilmektedir. “Aktifleştirilmiş giderler ise peşin ödenmiş giderler, ilk tesis giderleri, özel maliyet bedellerinden oluşmakta ve firmanın tasfiyesi halinde bir değer taşımamaktadır (Akgüç, 2013, s.247). Bu nedenle finansman politikalarının oluşturulmasında dikkate alınması doğru bir yöntem olmamaktadır.

2.1.Öz Kaynaklarla Finansman Yönteminin Faydaları

Öz kaynakla finansmanın avantajlı yönlerinden en önemlisi firmanın, ihraç ettiği hisse senetlerini (pay senetlerini) elinde bulunduran ortaklara mutlaka kar payı ödeme zorunluluğu bulunmamasıdır. Hisse senedi yatırımcıya sadece hissesi oranında firma yönetimine, kar ve zarara ortak olma hakkı vermektedir. İşletmenin iflası durumunda hak yönünden borçlulardan sonra gelmektedir. Karların dağıtılması firmanın kuruluşunda belirtilen şartlara göre ve ilgili yönetim organlarında (genel kurul) alınan kararlara göre dağıtılmaktadır. Yatırımcının hisse senedi için ödediği bedel firmanın daimi kaynağını (öz kaynağını) oluşturmaktadır. Bu kaynağın hisse sahibine geri ödenmesi veya istenmesi gibi bir durum söz konusu olamamaktadır. Ancak bir başkasına ikincil piyasalarda satılabilmektedir. Firmanın öz kaynakları firmaya borç veren kişilere, kuruluşlara ve karşılaşılabilecekleri olası krizlerde bir güvence kaynağı oluşturmaktadır. Firmanın mali gücüne

doğrudan etki etmekte ve firmanın piyasadaki kredibilitesini artırıcı fonksiyonu bulunmaktadır (Okka, 2006, s.176). Bu nedenle firmanın borçlanma yöntemiyle finansman sağlama gücünü artırarak daha uygun maliyetler ile fon sağlamasına yardımcı olmaktadır. Yapılacak yatırımın yüksek pazar payı, nakit akışı sağlama ve karlılık gibi faktörler yönünden gelecek vaat etmesi durumunda öz kaynaklar ile finanse etmek, tahvil çıkartma ve krediler yoluyla borçlanarak fon temin etmekten daha uygun maliyetli ve yatırımcılara daha cezbedici gelebilmektedir. Çünkü hisse senedi ihracı yöntemiyle yapılacak finansman yatırımcılarına normal şartlarda tahvilden ve faizden daha iyi getiri sağlayacağından, enflasyonun aşındırıcı etkisine karşı koruma sağlayacaktır.

İşletmeler fon ihtiyaçlarını sahip olduğu öz kaynakları ile karşılaması durumunda, öncelikle geri ödeme ve vade sorunundan kurtulacak, dışardan fon temin etmenin ortaya çıkarttığı maliyetler (faiz, işlem maliyetleri, sigorta vb.) ile karşılaşmayacaktır. Öz kaynaklar firmanın mali sıkıntı içerisine girdiğinde ve kredi ihtiyacı doğduğunda karşılık olarak gösterebileceği elindeki varlığıdır ve firmanın kredibilitesine doğrudan etki etmektedir. Bu nedenle öz kaynaklar ile finansman yöntemini tercih eden firmaların piyasa değeri artacağından dışardan kaynak temin etme imkânı da artmaktadır. Türkiye’de ve çoğu ülkede firmaların öz kaynaklarını güçlendirmek ve öz kaynakları ile yatırımlarını özendirmek için yatırım indirimleri ve teşvik uygulamaları mevcuttur. Yatırım teşvik uygulamaları finansman maliyetlerine etki ettiğinden finansman politikalarını doğrudan etkilemektedir (Ekodialog, Özkaynakla Finansman, 01.03.2024).

Hissedarlar hisse satışından sermaye kazancı, kar payı dağıtımından ise kar payı kazancı elde etmektedirler. Her ikisinin vergilendirilmesi farklıdır. Birçok ülkede kar payı kazancı sermaye kazancına göre daha fazla oranda vergilendirilmektedir.

Bu durumda hissedarlar daha fazla vergi ödememek, vergi avantajından faydalanmak için karlarını almak istemeyerek firmada kalmasını talep edebilmektedirler. İşletmede alıkonulan karlar, firmanın faaliyet riskini azalttığı gibi kredibilitesini de artırabilmektedir. Öz kaynakla finansman sağlamış olduğu serbestlik firma değerini kreditorlerin gözünde artırma ihtimali yüksektir (Canbaş ve Vural, 2016, s. 316). Kapitalist sistemin uygulandığı çoğu ülkede firmaların aşırı borçlanarak mali yapılarının bozulmaması için yukarıda belirtildiği gibi vergisel düzenlemeler yapılmaktadır. Aynı amaçlar doğrultusunda Türkiye’de 01 Temmuz 2015 tarihinden itibaren firmaların mali yapılarını güçlendirmek, kendi öz kaynakları ile finansmanlarını sağlanmasını özendirmek ve aşırı borçlanmalarını azaltmak maksadıyla “öz kaynakla finansman teşviki” uygulamaya konulmuştur (Aykın, 2015). Öz kaynakla finansman yöntemi kriz ve dolarizasyon eğiliminin yüksek olduğu, dış kaynaktan borçlanma imkânının zayıfladığı durumlarda firmaların finansman ihtiyaçlarını karşılamada esneklik sağlamaktadır. Öz kaynakla finansman ile firmalar faiz ve vade baskısından kurtulduğundan pazarda daha esnek fiyat politikası izleme yeteneğine de sahip olmaktadır.

Öz kaynaklarla finansman yöntemi özellikle hisse arz yöntemiyle yapılırsa likiditeyi artırıcı etki yaratmaktadır. Çünkü halka arz işlemi yapmayan bir firmanın likiditesi düşüktür ve hisse senetlerinin piyasa değerini tahmin etmek zordur. Fiyatın belirlenme zorluğu yatırımcının talebini azaltıcı etki yapabilmektedir. Sermaye piyasalarındaki denetim ve kontrol yatırımcının halka arz edilen hisselerle olan güvenini ve talebini artırmaktadır. Bu nedenle halka açık firmaların hisse arz yöntemiyle özsermaye tedariki daha kolaydır. İşletmenin piyasa değeri etkin piyasalar tarafından oluşturulduğundan, yöneticilerin kısa dönemli endişeleri azalmakta ve sadece firma değerini artırmak için uzun vadeli stratejiye daha fazla odaklanmalarına

gerek kalmamakta ve yönetimde esneklik sağlamaktadır (Akkranupornpong ve Kleiner, 2004, s.84).

2.2.Öz Kaynaklarla Finansmanın Mahsurları

Borçlanma için harcanan finansman giderleri vergi avantajı sağlarken, kar paylarından hisse senedi sahiplerine yapılan ödemelerin gider olarak gösterilememesi vergi avantajını ortadan kaldırmaktadır. Finansman yöntemi olarak hisse senedi ihraç yoluyla fon sağlama yönteminin tercih edilecek olması, hisse senedi alan pay sahiplerine, mevcut ortaklar ile aynı haklara sahip ortaklık hakkı vermektedir. Bu durumda firma yönetim ve denetleme yetkisi ve karlar daha çok sayıda ortak ile paylaşılacak durumunda kalınmaktadır. Hisse senedi ihracı yerine borçlanma yöntemiyle fon tedarik yöntemi tercih edilmesi durumunda, karlar aynı sayıda ortak arasında paylaşılacağından daha yüksek oranda kar elde edilmiş olmaktadır. Hisse senedi ihraç süreci ilave maliyetler gerektirmektedir. Bu maliyetler bazen borçlanmanın maliyetinden yüksek olabilmektedir. Bazen ihraç edilen miktarın tamamı için piyasada yeterli talep oluşmaması riskinde bulunmaktadır.

Dışardan kaynak temininde faiz giderleri vergi açısından gider sayılırken öz kaynakla finansman yönteminde kar payı ödemeleri gider sayılmamaktadır bu nedenle sermaye maliyeti hesaplanırken vergi oranları önem kazanmaktadır. Karların dağıtılmayarak finansman kaynağı olarak firmada kullanılması, yatırımcı açısından vergide zamansal avantaj sağlamaktadır. Ancak yatırımcı karların dağıtılmayarak firmada bırakılmasına rıza göstermesinin karşılığında, diğer yatırım araçlarına göre daha fazla gelir elde etmeyi beklemektedir. Öz kaynak ile temin edilen fonlar yeni yatırımlara yönlendirilerek kapasite artırılması, etkili verimli kullanılmaz ise karlarda azalmaya neden olabilmektedir. Karların azalması, yeni hissedarların katılması ile ortak sayısındaki artış, hisse başı düşen kar payını azaltacağından

ortakların servetlerinde ve gelirlerinde bir düşüşe neden olabilmektedir. Bu durum yatırımcı üzerinde olumsuzluk yaratarak hisse senetlerini elinden çıkartma eğilimi sonucunu doğurmaktadır. Hisseleri satış baskısı altında kalan firmaların hisse senedi değerlerinin düşmesi firmanın piyasa değerini olumsuz etkileyebilmektedir.

“Öz kaynaklarla finansman yönteminin mahsurlarından bir tanesi de vergi avantajı sağlamamasıdır. Borçlanma ile sağlanan finansman giderleri vergi açısından gider gösterilebilirken, hissedarlara dağıtılan kar payları hem daha yüksek oranda vergilendirilmekte hem de firma açısından gider yazılamamaktadır. Vergi etkisi nedeniyle öz kaynakla finansman yeni hisse senedi ihraç yöntemine göre daha dezavantajlı duruma gelebilmektedir. Bu durumda firma yeni yatırımları için ihtiyacı olan finansmanını hisse senedi çıkartarak mı sağlayacak, yoksa öz kaynak kullanımı ile sağlayacak, öz kaynakla finanse edecekse kar payının ne kadarını hissedarlara dağıtılacağı ne kadarının firmada bırakılacağı firmanın finansman politikası çerçevesinde değerlendirilerek karara bağlanacaktır (Göçmen Yağcılar, 2018, s.244).

Halka arzlar düzenleyici denetleyici kurumların sıkı denetimindedir. İhraç öncesi ve sonrasında da piyasa yatırımcılarını bilgilendirmek amaçlı düzenli raporlamaları zorunlu kılmaktadır. Bu raporlamalar ilave maliyetler doğurmakta ve yayın sonrası rakiplere açık hale gelmektedir. Bu durum rakipler tarafından kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Yatırımcıların ayrıntılı bilgilere sahip olması firma üst yönetiminin yüksek maaş ve özlük hakları yönünden sorgulanmasına yol açabilir. Bu nedenle yöneticilerin maaş ve özlük hakları yönünden halka açık bir şirkette pazarlık yapma şansları çok daha zordur. İşletmeye yeni yatırımcı katılımı yönetim, denetim ve kontrolün paylaşılması nedeniyle yönetsel sorunlara yol açabilmektedir. Oto finansman yöntemiyle elde

edilen kaynaklar hissedarların gelirini artırıcı alanlarda kullanılmaması, riskli yatırımlara yönlendirilmesi, firma değerinin düşmesine ve hissedarların gelir kayıplarına neden olabilmektedir.

3. KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERDE BANKACILIK SİSTEMİ FİNANSAL YAPI ANALİZİ

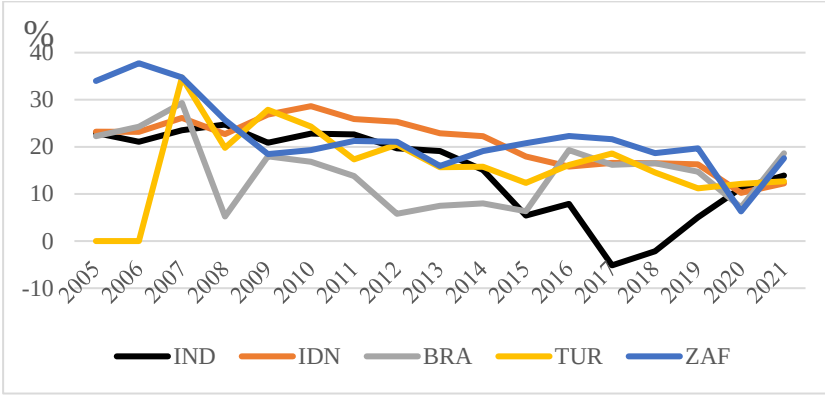
Kırılğan beşli ülkeler arasında literatürde Hindistan (IND), Endonezya (IDN), Brezilya (BRA), Türkiye (TUR) ve Güney Afrika (ZAF) yer almaktadır. Bu ülkelerin ortak özelliği finansal yapılarının dışarıdan ve içeriden kaynaklı şoklara karşı daha duyarlı olmasıdır. Finansal yapıyı oluşturan kurumların en önemlilerinden birisi bankacılık sistemidir. Bu kapsamda söz konusu ülkelerin bankacılık sistemi finansal yapı analizleri aşağıda sunulmuştur.

3.1. Kırılğan Beşli Ülkeleri Banka Özsermaye Getirileri

Öz kaynak maliyeti her durumda borcun maliyetinden yüksektir. Öz sermaye maliyeti banka hissedarlarının aldıkları faaliyet ve finansal risk karşılığında öz sermayeden bekledikleri getiri oranıdır. Hissedarlar en düşük getiri beklentisi risksiz faiz oranı olan tahvil veya vadeli mevduatın getirisi üzerinde bir getiri beklemektedirler. Hissedarların getiri beklentilerin karşılanması için banka kaynaklarının etkin ve verimli yönetilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda öz sermaye karlılığının yüksekliği banka aktiflerinin de verimli yönetilmesinin göstergesidir. Bankacılık sisteminin verimliliği; ekonomi içerisinde derinleşmiş ve gelişmiş bir bankacılık sisteminin varlığına, finansal hizmetlere rahat ve hızlı ulaşabilen ve yaygın şekilde kullanan müşteri potansiyeline, finansal piyasaların istikrarına ve finansal araçların ve piyasaların kaynaklara aracılık etme ve kolaylaştırma başarısına bağlıdır. (Cihák, vd., 2012). Öz sermaye

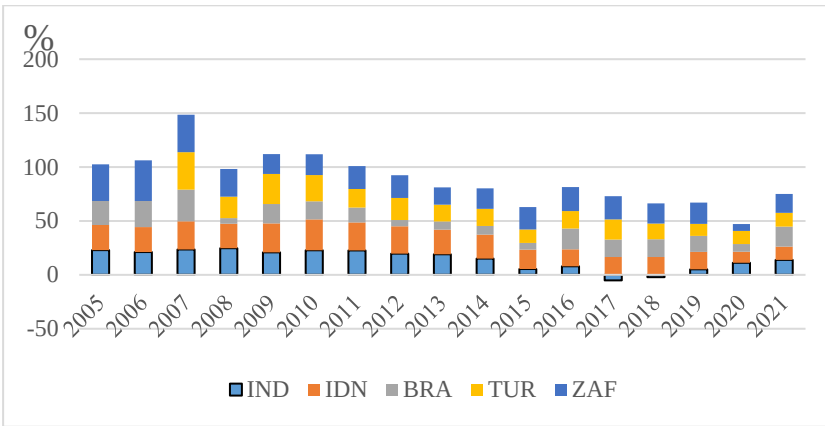
getirisi ölçümünde vergi oranlarının etkisi önemli rol oynamaktadır. Çalışmada öz sermaye karlılığının ölçülmesinde her ülkede vergi oranları farklı olduğundan vergi oranlarındaki farklılığın öz sermaye karlılığı üzerindeki etkisini dışlamak için vergi öncesi özsermaye karlılığı dikkate alınmıştır.

Grafik 1. Kırılgan Beşli Ülkeleri Banka Özsermaye Getirileri (% , Vergi Öncesi)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

Grafik 2. Kırılgan beşli ülkeleri Banka özsermaye getirileri (% , vergi öncesi) Yığın Grafiği

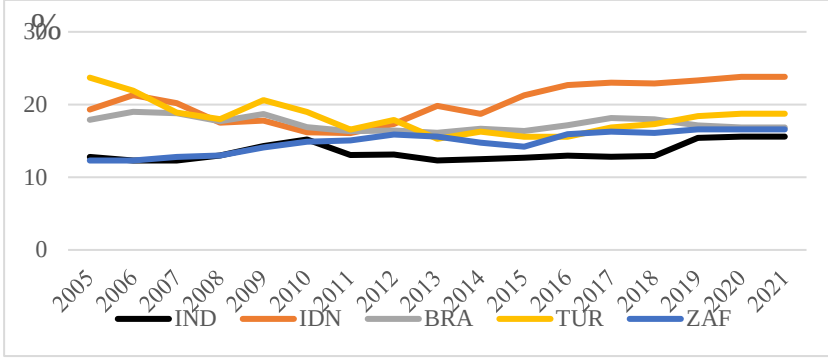
Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

Türkiye'nin 2005, 2006 yıllarına ait öz sermaye karlılığı için veri bulunmamaktadır. Ancak bankacılık sistemi öz sermaye karlılığı incelendiğinde kırılğan beşli ülkelerin tümünde bankacılık sistemi öz sermaye karlılık oranlarının 2005 yılından itibaren genel bir düşüş eğiliminde olduğu görülmektedir (Grafik 1, Grafik 2). Özellikle Hindistan bankacılık sistemi 2013 sonrası ciddi anlamda bir düşüş eğilimi göstermiş 2017-2018 yıllarında bu düşüş negatif (zarar) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlar kırılğan beşli ülkelerinde bankacılık sisteminin kaynaklarının etkili ve verimli yönetilemediği anlamına gelmektedir.

3.2.Banka Yasal Sermayesinin Risk Ağırlıklı Varlıklara Oranı

Bankacılık sisteminin en önemli finansal sağlamlık göstergelerinden birisi banka yasal sermayesinin risk ağırlıklı varlıklara oranıdır. Ulusal muhasebe, vergilendirme ve denetim rejimlerindeki farklılıklar nedeniyle bu verileri ülkeler arasında tam olarak karşılaştırılabilir olmamakta birlikte yine de sektörün finansal sağlamlığı hakkında bir fikir vermektedir. Oran toplam düzenleyici (sermaye tabanı=öz sermaye) sermayenin, tutulan riskli varlıklara oranı ile ölçülmektedir. Riskli varlıklar; kredi, piyasa ve operasyonel riskin belirli oranda ağırlıklandırılmış halini kapsamaktadır. Sermaye yeterlilik oranları BASEL II standartlarına göre Sermaye Yeterlilik Rasyosu (SYR) = **Öz Kaynak (Sermaye Tabanı) / Toplam Risk Ağırlıklı Varlıklar formülü ile hesaplanmaktadır. Toplam Risk Ağırlıklı Varlıklar= Kredi Riskine Esas Tutar + Piyasa Riskine Esas Tutar + Operasyonel riske esas tutardan)** oluşmaktadır. BASEL II standartlarına göre asgari bu rasyonun en az % 8 olması gerekmektedir (Aykut, 2008:4; Geçer, 2015:90). Türkiye'de 2005 yılından beri bu oran Türkiye Bankaları Birliği (TBB) tarafından hedef oran şeklinde %12 olarak uygulamaktadır (Hanişoğlu, Altınbaş, 2022:353).

Grafik 3. Sermaye Yeterlilik Rasyosu

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

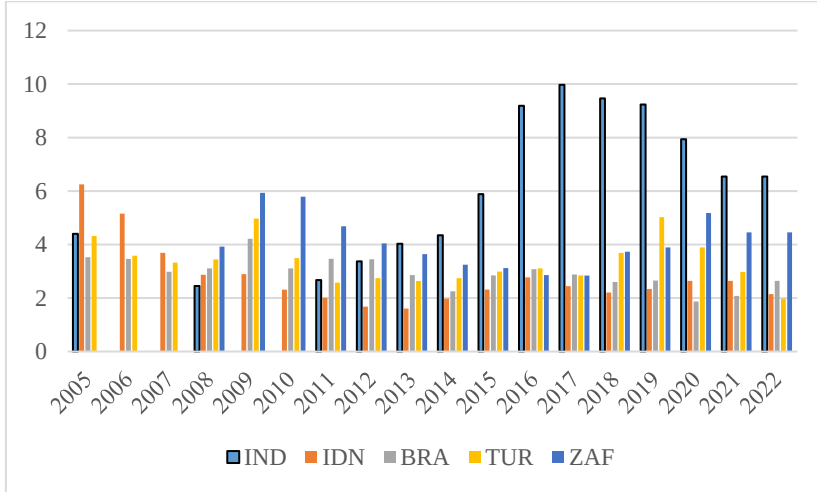
Kırılgan beşli ülkelerin tamamında Sermaye Yeterlilik Oranı BASEL II kriteri olan %8'in üzerindedir. 2019 yılından itibaren ise gruptaki tüm ülkelerin rasyoları % 15 üzerine çıkmıştır. Endonezya (IDN) 2015 yılından itibaren %20 üzerine çıkarak ve 2020 yılından itibaren de %25'lik seviye ile gruptan pozitif ayrılmaktadır. Ayrıca 2008 küresel finans krizi öncesi kırılgan beşli ülkeler içerisinde homojen bir yapıya sahip değilken 2008 sonrası Endonezya'nın negatif ayrışması hariç diğer dört ülke homojen bir dağılıma sahip olmuş ve %15-20 bant aralığında sabit bir seyir izlemektedir (Grafik 3). Sonuçlar kırılgan beşli ülkelerin sermaye yeterlilik oranlarının güçlü olduğuna işaret etmektedir.

3.3. Takipteki Krediler / Toplam Krediler Oranı

Bankacılık sisteminde takipteki kredi; bir kredinin (anapara+faiz) kredi kullanılırken belirlenen ödeme zamanında ödenmemesi ve kredinin yasal yollardan alınması için takip başlatılmasıdır (Lata, 2014: 1). Banka tahsilatının gecikmesi ve zarar ihtimalinin oluşmasıdır (Aktaran, Hatipoğlu, Şaşmaz, ve Ertürk, (2015); Selçuk ve Darıcı, 2003: 174). Bankanın takipteki kredilerinin / toplam verilen brüt kredilere bölünmesiyle bulunur. Sorunlu krediler olarak tanımlanan takipteki kredilerin tutarı,

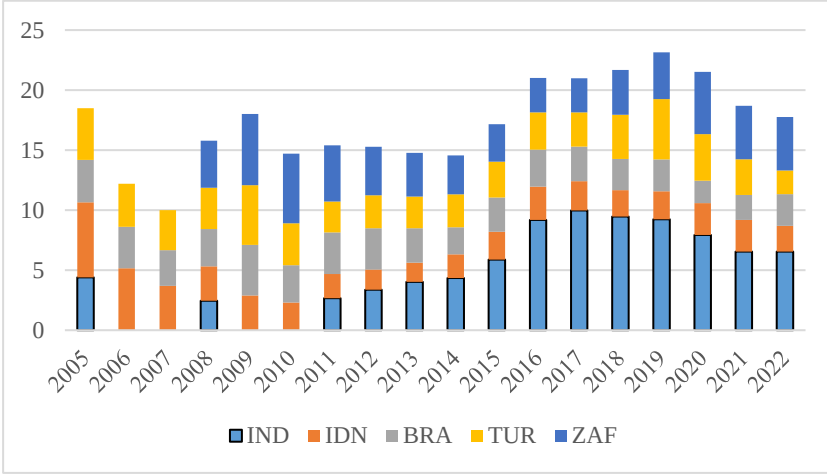
kullanılan kredinin sadece vadesi geçmiş tutarı değil, kredinin bilançoda kayıtlı brüt değerinin dikkate alınmış halidir. <https://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPER.ZS>). Takipteki kredilerin oranı bankacılık sistemi kredi portföyünün aktif kalitesini, aktif kalitesiyle ilgili problemlerin tespit edilmesini, bankacılık sisteminin sağlıklı olup olmadığını ve verimliliğini ölçmek için kullanılır. Bu oranın yüksekliği sistemin kredi kanalının sorunlu çalıştığına, bozulduğuna, kredi kullanan firmaların ödeme gücü çekiğine işaret etmektedir (Hanişoğlu, Altınbaş, 2022:353)

Grafik 4. Takipteki kredilerinin toplam brüt kredilere oranı (%)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

Grafik 5. Takipteki kredilerinin toplam brüt kredilere oranı (% yığın grafiği)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

Kırılğan beşli ülkelerinde bankacılık sistemi içerisinde yer alan tüm bankaların 2005-2022 yılları arası toplam krediler içerisindeki takipteki kredilerin oranları karşılaştırıldığında Hindistan diğer ülkelerden negatif ayrılmaktadır. Diğer bir ifadeyle grup içerisindeki 2015-2019 arasında % 6-10 seviyesi ile en riskli ülke Hindistan'dır. 2020 sonrasında Hindistan bankacılık sektörü grup ülkeleri ortalaması olan % 2 seviyesine doğru iyileşme gösterme eğiliminde olmasına rağmen halen grup ülkeleri ortalamasının üzerindedir (Grafik 4, Grafik 5).

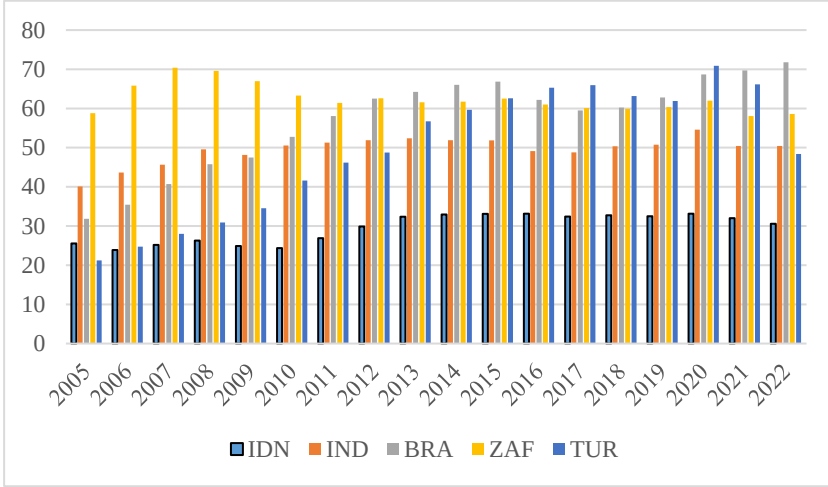
3.4.Bankalar tarafından özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin/ GSYİH oranı (%)

Bir ülkenin kalkınmasında, istihdamın artırılmasında, büyümesinde kamu yatırımları ile birlikte özel sektör girişimleri ve yatırımları önemli rol oynamaktadır. Özel sektör yatırımları sosyal olarak yararlı amaçların yanında, yoksulluğun azaltılması açısından da kritik öneme sahiptir. Özellikle serbest piyasalarda özel yatırımların büyümeye büyük oranda katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Özel sektörün içerisinde olduğu piyasalar

Üretkenlik artışının lokomotifidir. Üretkenlik fert başına ve dolaylı yoldan kamu vergileri kanalından daha yüksek gelir yaratır. Devlet bu piyasalarda düzenleyici ve denetleyici rol üstlenir, sağlık, eğitim ve altyapıyı iyileştirerek yoksul insanları güçlendiren temel hizmet ve koşulların sağlanması yardımcı olur. Özel firmaların fon kaynağına uygun maliyetli ulaşmasını özel girişim ve yatırım ortamının iyileştirmesini sağlamak suretiyle özel girişimcinin nn ağar. Bu bağlamda bankalar tarafından özel sektöre kullandırılan krediler önemli bir göstergedir. GSYİH içerisinde yüksek olması yukarda belirtilen hedef ve amaçlara büyük katkı sağlar (<https://worldbank.org>). Ancak zel sektöre kullandırılan aşırı kredi genişlemesi ters seçim ve ahlaki tehlike nedeniyle bazen yukarıda ölçülen takipteki krediler oranını da artırmak suretiyle finansal kırılganlığı artırabilmektedir.

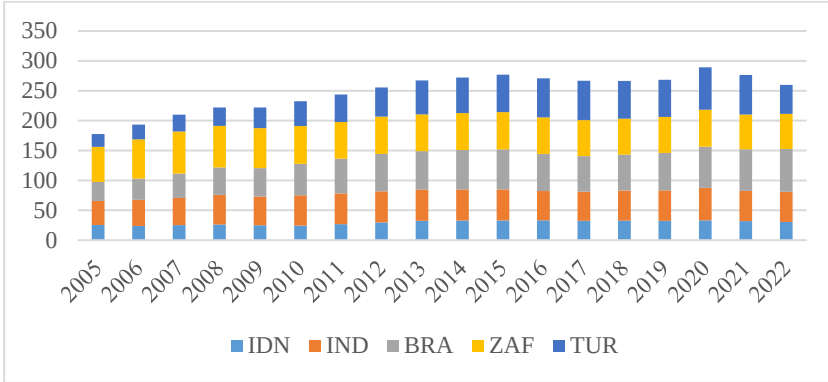
Bankalar tarafından özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin toplam GSYİH oranı IMF verilerine göre 1960 yılından itibaren her yıl giderek artmaktadır. Bu oran dünya genelinde 1989-2015 yılları arasında GSYİH'nın ortalama % 73-83 bant aralığında seyretmektedir. Ancak 2015 sonrası artma eğilimin göstermiş ve 2022 sonu itibariyle %95'lere çıkmıştır (<https://data.worldbank.org/indicator/FD.AST.PRVT.GD.ZS>). Bu sonuçlar bize gerek 2008 küresel finansal krizi sonrası yaşanan parasal genişlemenin gerekse 2020 Covid 19 pandemi sonrası parasal genişlemenin özel sektörü borçlanma ile finansmana ağırlık verildiği anlamı taşımaktadır. Bunun sebebi parasal genişleme ve negatif faiz uygulamalarının borçlanma ile finansman maliyetini aşağı çekmesi olabilir. Farklı nedenlerin varlığı ancak ülkeye özgü çalışmalar ile ortaya konulabilir.

Grafik 6. Bankalar Tarafından Özel Sektöre Sağlanan Yurt İçi Kredilerin / GSYİH oranı (%)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

Grafik 7. Bankalar Tarafından Özel Sektöre Sağlanan Yurt İçi Kredilerin / GSYİH oranı (%)

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (verilerinden derlenmiştir)

Kırılgan beşli ülkelerdeki bankacılık sisteminin özel sektöre sağladıkları yurt içi kredilerin GSYİH oranı ve aynı kredilerin yığın grafiği incelendiğinde, yukarıda belirtildiği üzere dünyadaki genel eğilime göre hareket etmedikleri 2015 sonrası

yatay bir eğilim sergiledikleri görülmektedir. 2005-2012 dönemi arasında ise özel sektöre kullandıkları yurt içi kredilerini artırma eğilimi sergilemişlerdir (Grafik 6, Grafik 7). 2013 sonrası özel sektöre açılan kredilerde dünya genelinin aksine belirli bir düzeyin üzerine çıkmama yönünde bir politika izlemektedirler. Özel sektör kullandırılan yurt içi kredilerin Hindistan hariç diğer ülkelerde yaklaşık olarak GSYH'nın % 40-65 bant aralığında seyretmektedir. Hindistan'ın ise bu oranı %30 seviyesinde sabit tutma çabası içerisinde olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ

Finansal istikrarın sağlanmasında bankacılık sektörü önemli rol üstlenmektedir. Özellikle kırılgan beşli ülkelerde toplumların büyük bir kesimi tasarruflarını bankacılık sistemi içerisinde yatırımlara dönüştürmektedir. Bu nedenle bankacılık sisteminde çıkan bir likidite krizi çok hızlı şekilde yayılarak finansal piyasaların genelini etkileme potansiyeline sahiptir. Bankacılık kesiminde finansal yapıdaki zayıflıklar genellikle öz sermaye yetersizliği nedeniyle ani likidite çıkışlarını karşılayamamaktan kaynaklanmaktadır. Bunların haricinde kredi genişlemesi ile eşik altı tabir edilen kişilere kredi kullandırılması, kredi tabanında dönmeyen kredilerin oranının artması, banka öz sermaye sahiplerinin yüksek öz sermaye getiri beklentilerini karşılamak için aşırı borç (finansal kaldıraç) kullanmaları finansal kırılganlığı artırıcı rol oynamaktadır. Kullandırılan kredilerde ters seçim ve ahlaki tehlikenin oluşturduğu riskler kırılganlığı dahada artırıcı etki yapmaktadır. Finansal yapılardaki kırılganlıklar finansal rasyolar ile ölçülebilmektedir.

Kırılgan beşli ülkelerdeki bankacılık sektörünün finansal yapıları karşılaştırıldığında dikkat çekici sonuç tüm ülkelerde öz sermaye karlılığının 2005 yılından itibaren azalma eğiliminde olduğudur. Bu durum öz sermaye sahiplerinin getirilerinin

azaldığı anlamına gelmektedir. Hindistan’da öz sermaye karlılığı oranında 2016-2018 yılları arasında hızlı bir düşüş ve zarar söz konusudur. Bu ülkelerde gelecekte bu düşüşün devam etmesi durumunda öz sermaye sahipleri beklentilerinin gerçekleşmemesi durumunda bankalardaki öz sermayelerini çekme eğiliminde olabilirler. Böyle bir durumda bankaların sermaye piyasalarındaki hisse değeri ve firma değeri düşebilir. Özsermaye karlılığındaki düşüşün nedeni bankacılık sisteminin vergiden kaçınma davranışı olabilir. Bankalar vadesi geldiğinde geri ödenmeyen kredilerin tamamı için karşılık ayırmakta ve bu sayede vergiye esas karlarını düşük gösterebilmektedirler. Diğer bir ifadeyle bankalar yüksek karlarını takipteki kredilerin tamamı için karşılık ayırmak suretiyle azaltabilmektedirler. Ancak toplam krediler içerisindeki takipteki krediler oranı incelendiğinde Hindistan hariç diğer ülkelerin takipteki kredi oranları 2005 yılından itibaren yatay seyretmekte ve herhangi bir artış görülmemektedir.

Bankalar tarafından özel sektöre sağlanan yurt içi kredilerin GSYİH oranı incelendiğinde kredi genişlemesinin 2005-2012 yılları hariç yatay seyrettiği görülmektedir. Bu sonuca göre de bir tarafta kredi genişlemesi yaşanmamakta, takipteki kredi oranları artmamakta, ancak öz sermaye karlılığı azalmaktadır. Bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde kırılgan beşli ülkelerinde öz sermaye karlılığı üzerinde düzenleyici denetleyici kurumların aşırı finansal kaldıraç kullanma konusundaki kısıtlamaları olabilir. Ancak bu sonucun bundan sonraki çalışmalarla araştırılması gerekmektedir. Kırılgan beşli ülkelerdeki bankacılık sektöründeki öz sermaye karlılığı düşüş nedenleri bundan sonraki çalışmalarda ayrıntılı analiz edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (2013). Mali Tablolar Analizi, Arayış Basım ve Yayıncılık, 15. Baskı, İstanbul.
- Akkranupornpong, J. ve Kleiner, B. H. (2004). When to issue the company stock, Management Research News, 27(4/5) 82-90. <https://doi.org/10.1108/01409170410784509>
- Aykın, H. (2015). Bakanlar kurulu kararı sonrasında öz kaynakla finansman teşvikinden yararlanabilecek mükellefler, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı 323. Erişim adresi: <http://vergisorunlari.com.tr/makale/>
- Aykut, C., (2008). Basel II Standartları, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, SAYI XXX, <https://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi30/basel.pdf>
- BDDK. (2006). Sermaye yeterliliği standart rasyosu (Sayı:BDDK. UY1/100/13250)
- BIS. (2019). Risk-based capital requirements. Erişim adresi: https://www.bis.org/basel_framework/chapter/RBC/20.htm
- Canbaş S. ve Vural, G. (2016). Finansal Yönetim, Karahan Kitabevi, Adana.
- Cihák, M., Kunt, D.A., Feyen, E., ve Ross, L., (2012). Benchmarking Financial Systems Around the World (August 1, 2012). World Bank Policy Research Working Paper No. 6175, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2152254>
- Ekodialog, Öz kaynaklarla Finansmanın Değerlendirilmesi, [Forum] Erişim adresi:

https://www.ekodialog.com/finansal_eko/ozkaynaklarla_finansman.html

- Geçer, T., (2015). Sermaye Yeterliliği Standart Oranına Yeniden Bir Bakış, Adam Akademi, Cilt 5/1 2015: 77-92
- Gorton, G. ve Calomiris, C. (1998). The Origins of Banking Panics: Facts and Bank . World Economic And Financial Surveys, 74.
- Göçmen Yağcılar, G. (2018). Kar Dağıtım Teorisi, (Ed. Aysel Gündoğdu, Finansın Temel Teorileri, Beta Yayınevi, Birinci Basım, İstanbul.
- Hanişoğlu, G. S. ve Altınbaş, H., (2022). Türkiye Bankacılık Sektöründe Takipteki Alacaklar İle Sermaye Yeterliliği İlişkisi, Doğu Üniversitesi Dergisi, 23 (1) 2022, 351-370 (Hanişoğlu, Altınbaş, (2022:353)
- Hatipoğlu, M., Şaşmaz, M. Ü. ve Ertürk, O. (2015). Türk Bankacılık Sektöründe Takipteki Kredilerin Merkezi Yönetim Bütçesi Üzerindeki Etkileri, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar 2015 Cilt: 52 Sayı: 606
- Kılıç, E. K. (2020). Dünyada Bankacılık Tarihi Ve Krizleri: Türkiye'deki Bankacılık Sektörü, Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergi Cilt:1 Sayı:1 Yıl:2020, 1-31
- Lata, Rabeya S.; (2014), "Non-Performing Loan and Its Impact on Profitability of State Owned Commercial Banks in Bangladesh: An Empirical Study", Proceedings of 11th Asian Business Research Conference, BIAM Foundation, Dhaka, Bangladesh, ISBN: 978-1-922069-68-9, pp.1-13.
- Okka, O. (2006). İşletme Finansmanı, Nobel Yayın No: 838. 3. Baskı, Ankara.

- Selçuk, Hasan ve Adem DARICI; (2003), “Türk Bankacılık Sektöründe Tahsili Gecikmiş Alacaklar”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Öneri Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 20, İstanbul, ss.173-189.
- Sultanoğlu, B. ve Özerhan, Y. (2018). Muhasebe teorisi ve yeni kavramsal çerçeveye göre varlık, borç ve öz kaynak kavramlarının tanımı ve sunumu: ülkelerarası karşılaştırma, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 40(2), 319-346 Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623285>
- TBB. (2004). Basel II: Yeni sermaye yeterliliği düzenlemesi.
- World Bank: <https://databank.worldbank.org/source/global-financial-development/preview/on>
- World Bank:<https://data.worldbank.org/indicator/FB.AST.NPE.R.ZS>).
- World Development Report (2002). Building Institutions for Markets, Oxford University Press, New York, 2002.

SOSYAL GÜVENLİK REFORMU VE FİNANSAL ETKİLERİ

Serkan DEMİREL¹

Taha ASLAN²

1. GİRİŞ

Sosyal güvenlik sistemleri, belirli temel prensiplerden sapmamak kaydıyla, ülkelerin ihtiyaçlarına, toplumsal yapılarına, kültürlerine ve finansal durumlarına bağlı olarak zaman içinde değişiklikler gösterebilir (SGK, 2013).

Sosyal Güvenlik Kurumunun kurularak tüm hizmetlerin sosyal güvenlik reformu ile tek çatı altına alındığı yıla kadar sosyal sigorta hizmetlerini sunmakla görevli üç kurum bulunuyordu. Bu kurumlara sırasıyla bakmak gerekirse; 1949 yılında 5434 sayılı Yasa ile kurulan T.C. Emekli Sandığı (ES), 1945 yılında 4792 sayılı yasa ile kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), 1971 yılında 1479 sayılı yasa ile kurulan Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu (BAĞ-KUR)'dur. Bu kurumlar çalışanları mesleklerine göre kategorize etmiş verdikleri hizmetlerde paydaşlarına göre farklılıklar göstermiştir. 16.05.2006 tarihinde kabul edilen 5502 sayılı Yasa ile kurulan Sosyal Güvenlik Kurumu yukarıda sayılan kurumların hizmetlerini devralarak tek çatı altında toplamıştır.

Böylece sosyal sigorta kollarıyla ilgili olarak idari sorumlulukların yanı sıra bazı primsiz yardım ödemeleri ile genel

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, sdemirel@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7285-1504.

² Sosyal Güvenlik Kurumu, taha.aslan@ogr.gelisim.edu.tr, ORCID: 0009-0004-1632-9203.

sağlık sigortasının sevk ve idaresi Sosyal Güvenlik Kurumuna verilmiştir (Gümüş, 2010: 7).

Sosyal Güvenlik Reformu'nun dört temel hedefi bulunmaktadır. Bunlar;

- Farklı meslek grupları için ayrılmış olan üç sigorta sistemini de gerek uygulamaları gerekse de paydaşları açısından tek bir çatı altında birleştirmek ve yeni bir sosyal güvence sisteminin kurulumunun sağlanması,
- Genel Sağlık Sigortası (GSS) sisteminin kurulumunun sağlanması,
- Yapısal Değişimlerin Tamamlanması,
- Primsiz ödeme yöntemlerinin hayata geçirilmesi.

Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı Sosyal Güvenlik Reformu'nun dört temel hedefinin gerçekleşip gerçekleşmediği, reform öncesi dönemlere göre hizmet alanlar açısından hak ve yükümlükleri ile sistemin finansal etkileri bakımından iyileşme sağlanıp sağlanamadığı ortaya koymaktır.

2. SOSYAL GÜVENLİĞE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında sosyal güvenlik kavramı üzerinde durulacak ve amacı, konusu ve araçları açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Kavram Olarak Sosyal Güvenlik

İlk bakışta, "sosyal" kelimesi toplumsal veya insanlar arası ilişkilere, "güvenlik" ise koruma veya emniyet anlamına gelir. Ancak, "sosyal güvenlik" terimi genellikle devletlerin veya hükümetlerin sağladığı sosyal yardım programlarını, sosyal sigorta sistemlerini ve sosyal hizmetleri ifade etmek için

kullanılır. Sosyal güvenlik" terimi, bu nedenle artık sadece toplumsal ilişkileri veya genel güvenliği değil, aynı zamanda sosyal refah ve insanların temel ihtiyaçlarını karşılamayı da ifade eden geniş bir kavram haline gelmiştir (Arıcı ve Alper, 2012:3).

Sosyal güvenlik, toplumun kendi kendini korumasını sağlamak amacıyla hastalık, doğum, iş kazaları, işsizlik, iş göremezlik, yaşlılık, ölüm gibi durumlardan kaynaklanabilecek mali ve sosyal rahatsızlıklara yönelik alınan bir dizi kamu tarafından önlemdir. Bu önlemler, bireylerin hayatlarını etkileyen risklere karşı koruma sağlamayı hedefler (Akkaya, 2000:90).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 22. maddesinde *"Herkesin, toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenliğe hakkı vardır..."* prensibi yer almaktadır. Sosyal güvenlik hakkı ile ilgili olarak da aynı bildirgenin 25. maddesinde *"Herkesin gerek kendisi gerek ailesi için yiyecek, giyim, konut, tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler dâhil olmak üzere sağlık ve refahını sağlayacak uygun bir hayat düzeyine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık veya geçim imkânlarından kendi iradesi dışında yoksun bırakacak başka durumlarda sosyal güvenliğe hakkı vardır"* şeklinde belirtilmiştir. Anayasamız 60. maddesinde *"Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilat kurar."* maddesi belirtilerek ülkemizde de sosyal güvence hakkı tesis edilmeye çalışılmıştır (Ayhan, 2012: 43).

Sosyal güvenlik dar ve geniş olarak iki farklı pencereden tanımlanabilir. Dar perspektifte tanımlanmış risklere yönelik tedbir almaya olanak sağlayan sosyal güvenlik anlayışını ifade ederken, geniş perspektifte nedene bakılmaksızın her türlü sosyal riskin yarattığı muhtaçlık durumuna karşı koruma güvencesi sağlayan sosyal güvenlik anlayışını ifade eder.

Dar perspektifte sosyal güvenlik, sigorta kurumları aracılığıyla sunulan güvenceyi ifade ederken, geniş perspektifte

sosyal güvenlik, sigorta kurumlarının yanı sıra devletin nakdi veya aynı gelir transferleriyle sağladığı koruma garantisini de içermektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)' ne göre; Dar anlamda sosyal güvenlik anlayışı, sosyal güvenlik sözleşmelerinde tanımlanan belirli sosyal risklere karşı güvence sağlarken, geniş anlamda sosyal güvenlik; gelir transferi uygulamaları aracılığıyla eğitim, kira ve gıda gibi harcamaların da karşılanmasını içerir (Güzel vd., 2011: 5).

ILO, sosyal güvenliği geniş anlamda, bireylere belli kurallar içerisinde gelirlerini güvence altına alan ve sağlık yardımı sağlayan kurumlar, ölçütler, haklar ve yükümlülükler bütünü olarak tanımlanmaktadır (ILO, 2006: 5).

Birçok kavram ve tanımla ifade edilebilen sosyal güvenlik kavramı özetlenecek olursa (Doğan, 1999: 4);

- Her bireyin doğuştan sahip olduğu bir insan hakkıdır.
- Devletin bir görevidir.
- İnsanların irade dışında ortaya çıkan tehlikelerin zararlarından koruyan bir sistemdir.
- Sosyal güvenlik, bireylere en yüksek düzeyde "iş gücünü yeniden kazanma" ve temel bir gelir sağlama garantisi sunan bir sistemdir, ki bu da insanın haysiyetine uygun bir yaşam standardını içerir.
- Sosyal güvenlik, bireylere en yüksek düzeyde "iş gücünü yeniden kazanma" ve temel bir gelir sağlama garantisi sunan bir sistemdir, ki bu da insanın haysiyetine uygun bir yaşam standardını içerir.
- Sosyal güvenlik, bireylere en yüksek düzeyde "iş gücünü yeniden kazanma" ve temel bir gelir sağlama garantisi sunan bir sistemdir, ki bu da insanın haysiyetine uygun bir yaşam standardını içerir.

- Sosyal güvenlik, bireylere en yüksek düzeyde "iş gücünü yeniden kazanma" ve temel bir gelir sağlama garantisi sunan bir sistemdir, ki bu da insanın haysiyetine uygun bir yaşam standardını içerir.
- Kavram olarak farklı anlamların yüklediği sosyal güvenlik, birkaç esas prensip haricinde, ülke gereksinimlerine göre, toplum yapısı, kültürleri ve iktisadi şartları doğrultusunda değişiklik gösterebilen bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır (SGK, 2013: Sunuş).

2.2. Sosyal Güvenlik Sisteminin Amacı ve Amaçları

Sosyal güvenlik sistemi sosyal risklerle doğrudan ilişkilidir. Sosyal güvenlik politika ve stratejilerinin temelinde, bireylerin üstündeki sosyal risklerin etkilerini azaltma hedefi vardır. Uygulanacak politika ve stratejiler oluşabilecek sosyal riske göre tayin edilir. Zira "risk" kavramı, sosyal güvenlik politikaları ile sosyal güvence sistemlerinin varlık nedenini belirler (Aydın, 2015: 12).

Sosyal güvence, bir hedefe yönelik olduğundan bu hedefin gerçekleştirilmesine yardımcı olan çeşitli araçlar mevcuttur. Modern sistemler de bu araçlar, çoğunlukla 3 başlık olarak incelenir. Bu araçları sosyal sigortalar, yardımlar ve hizmet olarak gruplandırmak mümkündür (Duygulu ve Pehlivan, 2004:7).

Sosyal sigortalar, katılımcıların aktif katkıda bulunduğu ve yalnızca belirli sosyal risklere yönelik bir koruma sağlayan bir niteliğe sahip yöntemlerdir (Aydın, 2015: 23).

Sosyal yardım, ihtiyaç sahibi vatandaşlar için hazinenin bütçesi üzerinden ya da belli bir amaç için ayrılmış spesifik vergilerle desteklenen parasal ve nesnel (aynı) kamu yardımlarını kapsamaktadır. Yararlanan muhtaç kişilerin ilgili yardımlara finansman desteği hususunda bir mali katkısı bulunmamaktadır

(DPT, 2001: 88). Sosyal hizmetler, toplum içinde kendi kontrolü dışında yoksul veya muhtaç duruma düşen bireylere, bedensel veya zihinsel eksiklikleri olanlara, insan onuruna uygun bir hayat devam ettirmeleri amacıyla mali, ruhsal, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan hizmetlerdir. Bu hizmetler, devletin kendisi ve gönüllülük esasına göre kurulan özel kuruluşlar eliyle sağlanır ve ülkenin genel şartlarına uygun olarak sunulur (Duygulu ve Pehlivan, 2004: 8).

2.3. Sosyal Güvenlik Sistemini Reforma Götüren Temel Sorunlar

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşılacağı üzere sosyal güvenlik sistemi ve kurumlar tam bir finansal krizin içerisindeyler. Aktüeryal dengeleri bozulmuş olan kurumlar yüksek miktarlarda hazine yardımları ile hizmet vermektedirler. Finansal darboğazı tetikleyen, sistemi ve kurumları doğrudan etkileyen ve acilen çözüm üretilmesi gereken birçok sorun bulunmaktadır. Bu sorunların varlığı ve kaynağı sosyal güvenlik reformunun da gerekçesini oluşturmaktadır. Bu bölümde aşağıda sıralanan söz konusu sorunlar üzerinde durulacaktır.

- Kapsam Darlığı,
- Devlet Katkısının Yetersizliği,
- Kayıt Dışı Uygulamalar,
- Primlerin Tahsilat Oranlarının Düşük Kalması,
- Süresi Haricinde Yapılan Emeklilik Uygulamaları,
- Çalışan ve Emekli Sigortalıların Sayısal Dengesini Bozan Haller,
- Topladığı Fon ve Kaynakların Verimli Değerlendirilememesi,
- Devlet Ağırlıklı Yönetim ve Politik Müdahaleler,

- Normlarda ve Standartlarda Birlikteliğin Sağlanamaması,
- Finansman Krizi ve Bunun Yol Açtığı Faktörler

2.3.1. Kapsam Darlığı

Sosyal güvenlik sistemlerinin asıl hedefi, tüm toplumun güvence altına alınmasıdır. Türkiye'de, sosyal güvenlik kapsamı zamanla genişlemiş olsa da hala tüm nüfusu kucaklayacak düzeyde değildir. Bu sebeple, sosyal güvenlik sisteminin bir zayıflık noktası da kapsamın yeterli olmamasıdır (Akgeyik vd., 2007: 69).

Aktif olarak çalışanların önemli bir kısmı bu sosyal güvenlik kapsamı dışında yer almaktaydı. Sağlık hizmetlerinin ise tüm nüfusa etkin bir şekilde ulaştırılması sağlanamamış işin daha da kötüsü, yapılan çalışmalar sonucu reform öncesi dönemlerde vatandaşların %35'i hala sosyal güvenlik kapsamı dışında kalmaktaydı. Bu durumda sağlık harcamaları için ayrılan kaynaklar da yetersiz kalması sonucu kaynakların etkin ve verimli kullanılma imkânı bulunmamaktaydı (Egeli, 2008: 112).

2.3.2. Devletin Yapmış Olduğu Katkının Yetersiz Oluşu

Sosyal güvence sistemi finansmanını sağlayan temel faktörler; işçiler, işverenler ve Devletin sağladığı kaynağa dayanır. Sosyal güvence sisteminde faaliyet gösteren kurumların özel yasalarında, merkezi bütçe üzerinden aktarılacak yardımların düzenlenmesine karşın, uygulama safhasında Hazinesin katkısı olmamakta ve bütün mali yük sistemin diğer finans kaynakları olan işçiler ile işverenlerin üstünde yoğunlaşmaktadır. Devlet, sosyal güvenlik sistemindeki rolünü sınırlandırmıştır. Genellikle ilk kurulma harcamalarını yapmak ve Kurumların vergi yaptıkları işlemlerden vergi ve harç almama olarak kendini gösterir. Ancak, Avrupa Birliğine üye ülkelerde devlet, sosyal sigorta kurumları için finansman desteğini dolaylı yollar haricinde direkt

kullanacak şekilde şeklinde daha aktif bir rol oynamaktadır (Egeli, 2008: 112).

Dünya genelinde sosyal sigortaların finansmanında işçi, işveren ve devletin birlikte katılımının yaygın olduğu görülmektedir. Fakat ülkemizde sosyal güvence sistemi, neredeyse sadece özel sektör tarafından desteklenmektedir. Türkiye’de devlet, sosyal sigortalar için finansman sağlamak amacıyla, önceden belirtilen şekilde sadece bütçe transferleri yapmaktadır. Ancak devletin bu katkısı, sadece bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik olmaktan ziyade belirli oranlarda prim ödemesi yaparak ve sigortalılığı teşvik edici bir nitelik taşıyarak gerçekleştirilmelidir. Bu şekilde devletin katkısı, sosyal güvenlik sisteminin mali dengesini güçlendirmeye ve daha sürdürülebilir bir yapı oluşturmaya yardımcı olabilir (Arıcı, 1999: 141).

Araştırmamızın konusu olan reform öncesi dönemde devletin katkısı olmamakla beraber reform sonrası dönemde (MYÖ) sigortaları için primin oranı %20 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu primin %9’u sigortalının hissesi, %11’lik kısmı da işverenin hissesidir. Devlet, (MYÖ) sigortasına %5 nispetinde katkı sağlar.

2.3.3. Kayıt Dışı Uygulamalar

Kayıt altına alınmayan çalışma, tüm mali sistemin yanı sıra sosyal güvenlik sistemi için de büyük bir sorun teşkil etmektedir. TÜİK verileri göz önüne alındığında, Türkiye’de 2006 yılında kayıt altına alınmayan istihdamın oranı %45,63 iken, 2022 yılının üçüncü çeyreğinde bu oran %27,73’e düşürülmüştür (SGK, 2020).

Kayıt dışı sektörün genişlemesi, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliği açısından ciddi sorunlara neden olmaktadır. Bu sektörde çalışanların sigortalı olarak kaydedilmemesi veya düşük ücretlerle bildirilmesi, çalışan sayısının ve çalışan/emekli oranının düşmesine yol açmaktadır.

Bunun sonucunda Sosyal Sigortalar Kurumu'nun gelirleri azalmakta ve finansman zorlukları yaşanmaktadır.

Kayıt dışı çalışma, sosyal güvenlik sistemiyle uyumlu olarak çalışması gereken bireylerin, çeşitli yöntemlerle sigortalı olarak kaydedilmemesi veya eksik beyanlarda bulunulması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kaçak sigortalılık, geç bildirme, eksik çalışma günü bildirimini, düşük kazanç beyanı gibi şekillerde gerçekleşebilmektedir. Kayıt dışında kalan eksik prim ödemelerinin artmasıyla birlikte sosyal güvenlik açıkları giderek büyümekte ve bu durum sistem için finansal olarak daha zorlu bir döneme girilmesine neden olmaktadır. Devletin sosyal güvenlik harcamalarına katılmaması ve bu yükü işveren ve işçilere yüklemesi, büyük işletmelerin maliyetlerini artırarak kaçak işçi istihdamını teşvik etmektedir. Sonuç olarak, kayıt dışı çalışan kişilerin sayısı artmakta ve sosyal güvenlik sistemi üzerinde daha fazla baskı oluşmaktadır (Egeli, 2008: 113- 114).

2.3.4. Primlerin Tahsil Oranlarının Yetersiz Oluşu

Sosyal güvenlik kurumlarına bakıldığında temel gelirlerinin kaynağı olarak karşımıza sigortalılar ile işverenlerden tahsil edilen primler çıkmaktadır. SSK ve (ES) gibi kurumlarda hizmet akdine bağlı çalışma prensibi olduğundan, prim ödemeleri sigortalı ve işveren arasında paylaşılmaktadır. BAĞ-KUR ve tarım sektöründe ise hizmet akdine bağlı olmayan çalışma şekli yaygın olduğundan, primler tamamen sigortalılar tarafından karşılanmaktadır. Primlerin başlıca gelir kaynağı olduğu sosyal güvenlik kuruluşları, zaman zaman prim tahsilatında sorunlar yaşayabilirler. Prim tahsilatındaki problemler ve gelirlerin giderleri karşılamaması durumunda, sosyal güvenlik sistemi bütçeden yapılan transferlerin hacmini artırmak zorunda kalabilir (Korkmaz vd., 2007: 109).

Prim tahsilatıyla ilgili sorunların temelinde özellikle artan prim yükleri önemli bir rol oynamaktadır. Ülkemizde primler

çoğunlukla sabit oranlı bir primin hesaplanması sistemine dayanmış olmakla beraber bu oranların işveren ve sigortalılar arasında farklılık göstermektedir. (Korkmaz vd., 2007:109). Sigorta primlerinin değişik oranlarda belirlenmesi, kurumların finansal sorunlarını çözme potansiyelinin mevcut olduğu düşünülebilir. Fakat asıl sonuç olarak, söz konusu uygulamayla kayıt dışı istihdamın yaygınlaşmasına katkıda bulunan ve sigortasız işçi çalıştırma eğilimini güçlendiren bir odak noktası haline gelmektedir (Egeli, 2008:113).

Prim tahsilatı sorununun bir diğer nedeni, prim ödemeyen kişilerin sayısının artması ve yeterli denetimin yapılamamasıdır. Bunun yanı sıra, belirli dönemlerde uygulanan prim afları da sorunu daha da derinleştirmektedir. Türkiye'de işverenlerin birçoğu, özellikle olarak seçime yakın dönemler de yapılandırma bekleyişi içerisinde olmalarından dolayı prim ödeme yükümlülüklerini aksatma eğilimindedir. Sıklıkla getirilen yapılandırma uygulamalarıyla primlerin ödenmemesinin cezasız kaldığının görülmesi, paydaşların borç ödeme davranışlarını belirleyici olmaktadır. Bu aflar, primlerin tahsilatlarını artırma amacı taşıdığı düşünülse de gerçekte ödenmesi gereken primini süresi içerisinde ödeyen kişileri cezalandırırken ödemeyenleri ödüllendirmektedir. Ahlaki tehlike (moral hazard) olarak bilinen bu sorun, kamu ekonomisi ve sosyal güvenlik literatüründe sıklıkla tartışılan bir konudur. İşverenler arasında prim ödemelerini geciktirme eğilimi giderek artmaktadır (Tepekule, 2008: 88).

Bu durum, primlerin tahsil oranlarında yetersizliğe ve tahsil edilmeyen prim alacaklarında da artışa neden olmaktadır. Bu da mali açıdan önemli olan tahsilatın tahakkuku karşılama oranını düşürmekte ve sistem içerisinde en öncelikli sorun olarak devam etmektedir (Akgeyik vd., 2007: 70).

2.3.5. Erken Emeklilik

Kanunda yazılı süresi haricinde çeşitli yasal düzenlemeler ile süresi haricinde yapılan emeklilik işlemleri ilgili kurumlar üzerinde gelirleri ciddi oranda azaltan bir faktördür. Türkiye'deki sosyal güvenlik kurumları, başka ülkeler ile kıyas edildiğinde daha kısa prim gelirleri elde ederken daha uzun sürede emekli aylıkları, sağlık yardımları gibi harcamalar yapmak zorunda kalmaktadır. Söz konusu hal Kurumun finansal yapısının bozulması ile mali açıkların gittikçe artmasına yol açmaktadır (Egelia, 2008: 114).

Uygulanan bu politikalar sonucunda da aktif/pasif dengesi bozulmuş, gelirler giderleri karşılayamaz duruma gelmiş ve kurumlar hazine yardımları ile ayakta durur hale gelmiştir.

2.3.6. Aktif – Pasif Sigortalı Dengesinin Bozulması

Emekli olma koşullarının kolaylaştırılması ve erken emeklilik uygulaması, aktif/pasif dengesini bozan en önemli faktördür. Ülkemizde, emekli olduktan sonra aktif sigortalı olmadan aylık ödenen süreler, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça uzundur. Sosyal güvenlik kurumlarının finansal yapısının sürdürülebilir olabilmesi için, çalışanların emeklilere oranlaması sonucu çıkacak değerin en az dört olması gerekir. AB'ye üye ülkelerde her dört sigortalı için bir emeklinin olduğu, OECD'yi oluşturan ülkelerde ise bu oranın altıya bir olarak ölçülmüştür. Türkiye'de ise bu oran maalesef sadece ikidir. Söz konusu dengesizlik, sosyal güvenlik sisteminin finansal sürdürülebilirliğini tehdit eder ve uzun vadede mali açıkların artmasına yol açabilir. Aktüeryal dengelerin sağlanabilmesi için sosyal güvenlik kurumlarının gelir ve gider dengelerinin düzenlenmesi gerekmektedir (Egeli, 2008: 115).

2.3.7. Fonların Etkin Değerlendirilememesi

Sosyal güvenlik sistemindeki en öncelikli sorunlardan biri, sosyal sigorta ilkelerinin dikkate alınmaması ve dışarıdan gelen müdahalelerdir. Kalkınma planlarında yer verilmiş olmasına rağmen 2006 yılına kadar bütüncül bir yapı kurulamamış ve mevcut sosyal güvenlik sandıkları arasında prim oranı, emeklilik yaşı ve olması zorunlu primlerinin gün toplamı, sigortalıya bağlanacak aylığın hesaplamasında kullanılacak oransal değer, gelir ve aylıkların artırılması, sigortalılara sağlanacak yardımlarının niteliği ve kapsadığı kişiler gibi hususlarda değişkenlikler uzunca bir zaman süregelmiştir. Bu durum elde edilmesi gerekli hak ve yerine getirilmesi zorunlu yükümlülük karşılaştırmasında finansal dengenin kurulmasını zorlaştırmış ve kurumların gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma gelmiş, bütçe açıkları ve hazine yardımları giderek artmıştır.

Sistemin kaynakları; ev kredileri, uygun faiz oranı hazine tahvilleri gibi alanlarda kullanılarak devletin kısa vadeli finansal zorluklarını hafifletmiştir. Bu durum kurumların mali dengesini bozarak uzun vadedeki yükümlülüklerinin yerine getirilmesi için olması zorunlu karşılıkları ayırmalarını zorunlu hale getirmiştir (Akgeyik vd., 2007: 63).

Sosyal güvenlik kurumları, fon biriktirme esasına göre kurulmuş olmalarına rağmen uygulanan politikalar nedeniyle giderleri gelirlerinden çok hızlı artmış ve sosyal sigorta kurumları birikimler ve gelirleri ile değil aksine her geçen yıl artan hazinede yardımları ayakta durur bir hal almıştır.

2.3.8. Devlet Ağırlıklı Yönetim ve Politik Müdahaleler

Devletin eksik bir sosyal güvence stratejisine haiz olması, paydaşların sistemde gerekli desteklerinin olmaması ve bağımsız bir idare yapısı eksikliği gibi faktörler, bu kurumların siyasi

tercihlere bağılı olarak kullanılmasına zemin hazırlamaktadır (Akgeyik vd., 2007: 58).

Genellikle dünya genelinde, sosyal güvenlik kurumları özerk yapıya sahiptir. Ancak, özellikle başlangıç rezervi gibi sosyal güvenlik kaynaklarının soya güvence amaçları haricinde siyasal amaçlara sapması, sosyal sigortaların gelecekte finansal krizlere girmesinde önemli bir faktör olarak etkisini göstermektedir (DPT, 2006: 42).

Ülkemiz sosyal güvenlik sistemi bu duruma örnek olarak verilebilir. Geçmiş politikalar sonucunda sosyal güvenlik kurumlarının rezervleri başka alanlara aktarılmak, hizmet borçlanması, prim borcu afları, erken emeklilik gibi sigortacılık anlayışına ters düşen uygulamalar ile kurumların fonları eritilmiş ve/veya fon biriktirmelerinin önüne geçilmiştir.

2.3.9. Normlarda ve Standartlarda Birliğin Sağlanamaması

Normlarda ve standartlarda birliğin sağlanabilmesinin ön koşulu, sosyal sigorta kapsamındaki sigortalılara uygulanan hakları ve yükümlülüklerinin benzer kurallara göre belirlenmesidir. Reform öncesi uygulanmakta olan sosyal sigorta mevzuatının ve uygulamalarının önemli bir özelliğı, çoklu yapıda örgütlenmesi ve yönetilmesidir. Bu sebeple norm ve standartlarda birlik sağlanamamaktadır (Arıcı, 1999:28).

2.3.10. Finansman Krizi ve Etkileri

Prim karşılığı olmayan ve devlet bütçesi yoluyla finanse edilen sosyal yardımlar, sosyal sigorta kuruluşlarına yüklendiğı gibi devlet sosyal güvenliğin finansmanına katkıda bulunmamıştır. Bunların sonucunda sosyal güvenlik kurumlarının fonları zaman içerisinde erimiş, gelirleri giderlerini karşılayamaz duruma gelmiştir.

Tablo 1. Sosyal Güvenlik Kurumları Gelir ve Gider Dengesi

Yıllar	Gelirler (Bin TL)	Artış Oranı	Giderler (Bin TL)	Artış Oranı	Açık (Bin TL)	Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranı
2001	13.360.579	55,8%	17.830.745	62,3%	-4.470.166	74,9%
2002	20.018.189	49,8%	27.982.464	56,9%	-7.964.275	71,5%
2003	27.916.539	39,5%	41.336.077	47,7%	-13.419.538	67,5%
2004	34.689.248	24,3%	50.621.622	22,5%	-15.932.374	68,5%
2005	41.249.438	18,9%	59.941.373	18,4%	-18.691.935	68,8%
2006	53.830.886	30,5%	71.867.475	19,9%	-18.036.589	74,9%

Kaynak: SGK, 2020.

Sosyal güvenlik sisteminin toplam gelirleri ile toplam giderleri incelendiğinde aradaki dengenin bozulduğu Tablo-1’de görülebilir. Reform öncesi dönemler incelendiğinde 2001 yılında gelirlerinin artış oranı %55.8, giderlerinin artış oranı %62.3 iken gelirlerin giderleri karşılama oranı %74,9 olmakta iken verilen açık (4.470.166.000) iken açık sonraki yıllarda hızlı oranlarla artmıştır. 2005 yılına geldiğimizde gelir ve giderdeki artış her ne kadar benzer düzeyler olan %18.9’a %18.4 olmuşsa da gelirlerin giderleri karşılama oranı %65.8 olarak ölçülmektedir. 2006 yılına gelindiğinde 18.036.589.000 TL tutarında açık oluştuğu ve gelirlerin giderleri karşılama oranının %74,9 olduğu görülmektedir.

2001 yılında 4.470.166.000TL olan açık sonraki yıllarda hızlı oranlarla artarak nihayetinde 2006 yılına gelindiğinde 18.036.589.000TL tutarında açık oluştuğu ve gelirlerin giderleri karşılama oranının %74,9 olduğu görülmektedir. Gelirlerin giderleri karşılama oranına bakıldığında ise 2001 yılında %74,9 olan oran sonraki yıllarda düşüş göstermiş 2002 yılında %71,5, 2003 yılında %67,5 oranlarına kadar düşmüştür. Sonrasında gerek sosyal güvenlik prim oranlarına yapılan artışlar gerekse de Kurumun tahsilat oranlarının artışı ile bu oran 2006 yılında tekrar

%74,9'a kadar çıkmıştır. Bu durum ise işverenlerin ve personel çalıştırdığı için prim ödeme yükümlüsü olan kamu kurumlarının üzerindeki prim ödeme yükümlülüğünü arttıran bir etkiye neden olmuştur.

Tablo 2. Genel Bütçeden Sosyal Güvenlik Kurumlarına Yapılan Transferler

(Milyon TL)	1997	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2006
SSK	280	1.105	1.221	2.386	4.809	5.757	7.507	6.700
BAĞ-KUR	123	796	1.750	2.622	4.930	5.273	6.926	6.750
Emekli Sandığı	133	1.035	2.625	4.676	6.145	7.800	8.947	9.835
Toplam	536	2.936	5.596	9.684	15.884	18.830	23.380	23.285
GSMH yüzdesi								
SSK	0,95	1,41	0,69	0,87	1,35	1,34	1,54	1,19
BAĞ-KUR	0,42	1,02	0,99	0,95	1,38	1,23	1,42	1,20
Emekli Sandığı	0,45	1,32	1,49	1,70	1,72	1,82	1,84	1,75
Toplam	1,82	3,75	3,17	3,52	4,45	4,39	4,81	4,14

Kaynak: Gümüş (2010).

Sosyal Güvenlik Kurumlarının bu açıkları genel bütçeden aktarılan transferlerle kapatılmaya çalışılmıştır. Genel bütçe üzerinden kurumlara yapılmış olan transfer ödemeleri Tablo-2'de gösterilmekte olup söz konusu transferlerin artarak devam ettiği görülmüştür. 1997 yılında her üç sigorta kurumuna da toplamda yapılan transfer 536.000.000 TL iken 1999 yılında 2.936.000.000 TL'ye 2003 yılında 15.884.000.000 TL'ye ve 2006 yılında da 23.285.000.000 TL' ye yükselmiştir. Söz konusu transferlerin büyüklüğü konusunda net bir tahlil yapmak gerekirse Gayri Safi Milli Hasılaya oranına bakmak gerekir. Yapılan transfer ödemeleri karşılaştırıldığında 1997 yılında yapılan transfer ödemesinin GSMH'ya oranı %1,82 iken, 1999 yılında bu oran %3,75'e, 2003 yılında ise %4,45'e yükselmiştir. Reform öncesi son dönemimiz olan 2006 yılında ise bu oran %4,14 düzeyinde

olmuştur. (Gümüş (2010). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sistemi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler)

Sosyal güvenlik sisteminin finansman açıkları, gelişim sürecindeki bir ülkenin karşılaştığı önemli sorunlardan biri durumuna gelmiş ve bu durum, finansal açıdan sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK REFORM SÜRECİ VE FİNANSAL ETKİLERİ

3.1. Reform Süreci

Önceki bölümde anlatıldığı üzere uygulanan politikalar sonucunda, aktüeryal denge bozulmuş ve sosyal güvenlik sisteminin gittikçe kötüleşen finansal dengesi, iktisadi durumunu negatif etkileyecek boyuta erişmiştir. Ülke nüfusunun hızla yaşlanacağı düşünüldüğünde, yakın bir gelecekte sorunların ve finansal açmazların daha da artması kaçınılmaz olacaktır. Sürdürülebilir bir emeklilik sistemi için mali ve aktüeryal dengenin sonraki 40-50 yılı da içerir şekilde düşünülmesi ve ülke nüfusu yaşlanmadan fon birikimi oluşturulmalıdır.

Bu sebeplerden dolayı, uluslararası standartlara uygun, adil ve eşitlikçi, toplum içinde birlikteliği arttıran, mali dengeye yönelik modernize edilmiş sosyal güvence sistemi oluşturmak amacıyla esaslı aynı zamanda kapsamlı bir reformun yapılması gereken süreç kaçınılmazdır. Bu süreç, aşamalı adımlarla ilerleyerek sosyal güvenlik sisteminin güncellenmesi, daha sürdürülebilir ve etkili hale getirilmesi için gereklidir. Finansal sürdürülebilirlik kaygılarına hitaben ilk büyük değişiklik 4447 sayılı Kanun ile hayata geçirilmiş, emeklilik yaşının aşamalı olarak yükseltilmesi ve emekli aylıklarının enflasyona endekslenerek reel alım gücünün korunması gibi reformlar gerçekleştirilmiştir.

Sosyal güvenlik sistemi reformuyla, sosyal güvenlik sistemi çağdaş normlara ve ilkelere uygun hale getirilerek dünya standartlarına ulaşmayı hedeflemektedir. Bu reformun temel amacı, sigortalıların hak ve yükümlülüklerinde standart ve normlar ile standart birliğini sağlayarak her vatandaşa eşit ve adil hizmet sunmak, genel sağlık sigortası rejimini oluşturarak yoksullukla etkin bir şekilde mücadele etmek ve adil, kolay erişilebilir ve mali açıdan sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktır.

3.2. Finansal Etkileri

Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye'nin en büyük bütçeli kurumlarından biri olarak ön plana çıkmaktadır ve Genel Sağlık Sigortası uygulamasıyla neredeyse tüm nüfusa (%98) hizmet sunmaktadır.

Prim gelirleri, kurumun en önemli finansal kaynağıdır. Emekli aylıkları ve sağlık harcamaları ise kurumun en büyük giderlerini oluşturur. Kurumun esas görevlerini yerine getirmesi, finansal dengeyi sağlayacak bir aktüeryal ve mali yönetim politikası ile giderlerin karşılandığı sürdürülebilir bir gelir politikasına bağlıdır. Temel hedeflerden biri, geleceği de gözeten bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktır. Bu sistem yalnızca bugünü değil, geleceği de düşünmektedir.

Finansal olarak sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmak, Sosyal Güvenlik Reformu'nun temel amaçlarından biri olmuştur. Sosyal Güvenlik Reformu ile sigorta ilkelerinin etken olduğu emeklilik sistemi ile tüm paydaşları kapsama alan fakat fayda-maliyet düzleminde çalışması gereken bir GSS sisteminin kurulumu hedeflenmiştir. Mali açığı kapatmak için gelirleri artırıcı önlemler ile giderlerin azaltılmasını sağlayan önlemler eş anlı olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Kayıt dışılığın önüne geçilmesi, sigorta prime esas kazanç oranlarının arttırılması, prim tahsilat oranının yükseltilmesi, gelir artırıcı

tedbirleri oluşturmıştır. Emeklilik yaşının yükseltilmesi, aylık hesaplama sisteminin değiştirilmesi de gider azaltıcı tedbirler arasında yer almıştır (Reform Sonrası Sosyal Güvenlik 2010-2020).

3.2.1. Kurum Yönünden Reformun Finansal Etkileri

Tablo 3. incelendiğinde muhtelif tarihlerde çıkarılan kamu alacaklarının yapılandırılması/prim affı gibi uygulamalar sayesinde bütçe açığında belli dönemlerde kısmi azalışlar olsa da Kurum hala yüksek miktarda açık vermektedir.

Tablo 3. Sosyal Güvenlik Sistemi Gelir-Gider Dengesi (Bin TL)

Yıllar	Açık
2000	-2.411.206
2001	-4.470.166
2002	-7.964.275
2003	-13.419.538
2004	-15.932.374
2005	-18.691.935
2006	-18.036.589
2007	-25.040.571
2008	-25.901.978
2009	-28.702.655
2010	-26.724.118
2011	-16.234.766
2012	-17.294.948
2013	-19.675.361
2014	-20.072.000
2015	-11.443.621
2016	-20.655.602
2017	-24.174.748
2018	-15.750.645
2019	-39.944.594
2020	-67.469.453
2021	-21.613.014
2022	-39.723.245
2023 (ilk3 ay)	-20.400.380

Kaynak: SGK, 2020.

Sistemin sürdürülebilirliği açısından, erken emeklilik uygulamaları ve bu durumun aktif/pasif sigortalı dengesini

bozması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorun, sistem açıklarının oluşmasında da belirgin bir rol oynamaktadır. Sosyal güvenlik reformuyla, özellikle sistemin açıkları kısa dönemde olmasa bile daha uzun vadelerde azaltmaya dönük yönelik mevzuatsal düzenleme ve oransal ayarlamalar yapılmıştır. Reform öncesi dönem de kazanılan haklar ve emeklilik yaşında uygulanan kademeli artış neticesinde orta vadede gelirlerin giderlere oranla daha fazla artacağı söylenebilir. Giderlerdeki artışın bir nedeni de reform öncesi dönemde Yeşil kart olarak bilinen prim karşılığı olmayan sağlık yardımlarının kaldırılması ile sağlık sigortasından yararlananların sayısının artmasıdır.

2023 yılının ilk 3 ayını incelediğimizde Kurumun verdiği açığın çok daha ileri boyutta olabileceği karşımıza çıkmaktadır. Araştırmada da değindiğimiz EYT düzenlemesi ile Kurumun açığının artacağı mali sürdürülebilirlik açıdan aktüeryal dengenin bozulacağı sonucu karşımıza çıkmaktadır.

3.2.2.Sigortalılar Yönünden Reformun Finansal Etkileri

Bu yönde gerçekleştirilen düzenlemeler aşağıda ayrıntıları ile verilmiştir.

Ev hizmetlerinde çalışanlara yönelik birçok düzenleme hayata geçirildi.

5510 sayılı. Kanunun Ek 9 uncu maddesi ile ev hizmetlerinde ayda 10 günden az çalışanların primlerini ev sahipleri tarafından ödenebilmektedir. Bu durum ev hizmetlerinde çalışan kişilerin sosyal güvence kapsamına alınmasına kalan günleri ise isterlerse isteğe bağlı sigortalılık hükmü gereğince ödeyerek emekli aylığına hak kazanmalarına olanak sağlamıştır.

4/1-(a-b-c) kapsamında sigortalı olanlara sunulan evlenme, cenaze ve emzirme ödeneklerinde önemli artışlar gerçekleştirildi.

Reform öncesi dönemlerde sosyal güvenlik kuruluşlarının sigortalılar için ayrı olması sigortalılara sunulan hizmetlerde farklılıklara yol açmaktaydı. Bu durum da kaynakların etkin ve adil bir şekilde dağılımına teşkil etmekteydi. Reform sonrası sunulan hizmetlerin hem niteliği hem de yararlanılan sigortalıların sayısı artmıştır. Sadece 2022 yılındaki sunulan hizmetlere bakıldığında söz konusu tablo daha net bir şekilde karşımıza çıkmaktadır (SGK, 2020):

4/1-(a) kapsamındaki sigortalılar için verilen hizmetlerden bazıları;

- o 11.967 kişiye 402.829.057 TL evlenme ödeneği,
- o 181.829 kişiye 152.012.203 TL cenaze ödeneği,
- o 480.410 kişiye 152.527.974 TL emzirme ödeneği,
- o 527.170 kişiye İş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle 915.972.238 TL geçici iş göremezlik ödeneği verilmiştir.

4/1-(b) kapsamındaki sigortalılar için verilen hizmetlerden bazıları;

- o 5.020 kişiye 105.235.313 TL evlenme ödeneği,
- o 52.066 kişiye 62.914.965 TL cenaze ödeneği,
- o 24.865 kişiye 7.720.513 TL emzirme ödeneği,
- o 373 kişiye İş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle 1.207.691 TL geçici iş göremezlik ödeneği verilmiştir.

4/1-(c) kapsamındaki sigortalılar için verilen hizmetlerden bazıları;

- o 4.454 kişiye 101.367.293 TL evlenme ödeneği,

- o 45.604 kişiye 184.114.534 TL cenaze ödeneği tahsis edilmiştir (Reform Sonrası Sosyal Güvenlik 2010-2020).

Gençlerin ve Kadınların İstihdamına Yönelik Teşvik Uygulamaları Hayata Geçirildi

Reformun yapılmasından sonra gençler ve kadınların istihdamı hususunda gerekli yasal düzenlemeler ve Kurum politikaları güncellenmiştir. Dezavantajlı olarak görünen grupların iş hayatında olması yönünde adımlar atılmıştır. 18-29 yaş aralığında olup, Türkiye İş Kurumu tarafından başlatılan işbaşı eğitim programlarını tamamlayarak, istihdam edilenlere sektörlerine 30 ay ile 42 ay arası değişen sürelerde teşvikler sağlandı.

18-29 yaş arası genç girişimcilerden, ilk defa 4/1-(b) kapsamında sigortalı olanların sigorta primlerinin 12 ay boyunca devlet tarafından karşılanması sağlandı. 2020 yılı temmuz ayına kadar toplan 125.588 genç girişimci bu teşvikten yararlanmıştır.

Söz konusu teşvikler gerek işverenlere mali olarak güçlü bir destek olmakla beraber sigortalıların istihdamına ve iş hayatına kazandırılmasına söz konusu işler sebebiyle mali olarak desteklenmesine olanak vermiştir (Reform Sonrası Sosyal Güvenlik 2010-2020).

Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (NANNY)

2015 yılı mart ayında başlamış olan ve 2017 yılı Kasım ayında sonlandırılmış olan ‘Evde Çocuk Bakımı Projesi’; Ankara, İstanbul, İzmir, Antalya ve Bursa’ da uygulanmıştır. Projenin bütçesi 49,6 milyon Avro’dur.

Evde Çocuk Bakım projesinin küçük yaşta çocuğu olan kadınların iş yaşamına geri dönüşünü kolaylaştırmak ve çocuk

bakıcılarının kayıtlı istihdamını desteklemek suretiyle kayıtlı kadın istihdamını teşvik etmeyi amaçlamıştır.

Projeden 11.360 anne, 11.360 çocuk ve 15.232 çocuk bakıcısı faydalanmıştır. Bu kapsamda, proje faydalanıcısı annelere toplamda yaklaşık 40 milyon avro hibe ödemesi gerçekleştirilmiş olup, çarpan etkisiyle birlikte ekonomiye 505 milyon TL katkı sağlanmıştır.

Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (INST-CARE)

Proje Ankara, Antalya, Bursa, Elâzığ, İstanbul, İzmir ve Malatya illerinde olmak üzere toplamda 7 ilde yürütülmektedir. Proje bütçesi yaklaşık 30 milyon avro olarak hesaplanmıştır. 0-60 ay arasında küçük çocuğu olan ve çocuk bakım sorumlulukları nedeniyle istihdamdan uzaklaşma riski bulunan kadınların kurumsal çocuk bakımı konusunda desteklenerek kayıtlı istihdama katılmaları, dönmeleri ya da istihdam piyasasında kalmalarının sağlanmasını amaçlanmıştır.

Kurumsal Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi kapsamında 31 Aralık 2021 itibarıyla 131.090 kişi ön kayıt yaptırmış olup, kesin kayıt sayısı 13.354 olmuştur. Faydalanıcılara hibe ödemesi yapılmaya Ocak 2020’de başlanmış, Ocak-Aralık 2020 döneminde 13.709 faydalanıcıya toplam 7.717.400 avro hibe ödemesi gerçekleştirilmiştir.

Eğitimli Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi (EDU-CARE)

Proje Ankara, İstanbul, İzmir illerinde olmak üzere toplamda 3 ilde yürütülmektedir. Hem 0-24 ay arasında küçük çocuğu olan ve çocuk bakım sorumlulukları nedeniyle istihdamdan uzaklaşma riski bulunan kadınların kurumsal çocuk bakımı konusunda desteklenerek kayıtlı istihdama katılmaları,

dönmeleri ya da istihdam piyasasında kalmaları hem de bakıcılar eğitilmiş hale gelerek sertifikalı bir meslek sahibi olarak işgücüne katılımlarının sağlanması hedeflenmektedir.

Eğitilmiş Çocuk Bakıcılarının Teşviki Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi kapsamında 31 Aralık 2020 yılı itibarıyla 5.054 kadına 1.386.350 avro çalışan anne desteği, 4.862 kadına 601.300 Avro bakıcı eğitim teşviki ödemesi yapılmıştır.

Kadın Girişimciliğinin ve Kadın İstihdamının Desteklenmesi (WOMEN-UP) Projesi

Proje Şanlıurfa, Denizli, Aydın, Kahramanmaraş, Ankara, Samsun, İstanbul illerini kapsamaktadır. Kadın işverenlerin açtığı genç işletmelerden (en fazla 8 yıllık geçmişi olan), en fazla 9 işçi kapasitesi olan ve yanına ilave işçi olarak kadın sigortalı alan işverenler projenin hedef kitlesini oluşturmaktadır. Bu proje ile dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadınların istihdamının artırılmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

3.2.3. İşverenler Yönünden Reformun Finansal Etkileri

İşverenler yönünden reformun finansal etkileri aşağıda açıklanmıştır.

- Kısa vadeli sigorta kolları %2 olarak sabitlendi. Bu durum işyerlerinin tehlike sınıf ve derecesinin tespiti yönündeki birçok bürokratik engeli kaldırmakla kalmayıp tehlike sınıfı yüksek olması sebebiyle daha yüksek işverenlerin lehine bir prim düzenlemesi olmuştur.
- Prim Teşviklerinde önemli kolaylıklar sağlandı. İşverenlere, geriye dönük olarak prim teşviklerinden yararlanma ve teşvik türünü değiştirme imkânı sunuldu. İşverenlerin kullandıkları sisteme, Teşvikte Kazancım ne kadar ‘menüsünü eklemiştir.

- İstihdam teşvik ve destekleriyle, primlerin düzenli tahsili, kayıt dışılığın önlenmesi ve ilave istihdamın sağlanmasına katkıda bulunulmuştur (SGK, 2020).

4. SONUÇ

Reform öncesi sosyal güvenlik sistemi, gelecek için güven vermeyen, varlığını hazine yardımları ile devam ettiren, farklı sigortacılık anlayışı ile adil olmayan hizmetler sunan, prim karşılığı olmayan hizmetler ve yardımların üzerlerine bırakıldığı, aktif-pasif ve gelir- gider dengesini yitirmiş, rezerv fonu olmayan bir sistemsizlik içinde üç ayrı kurum olarak varlık göstermekteydi.

Kapsamın dar olması, devletin katkısının yetersiz oluşu, prim tahsilatlarının eksikliği, yaygın kayıt dışı uygulamalar, erken emeklilik uygulamaları, çalışan(aktif) ve emekli(pasif) sigortalılara ilişkin dengenin bozulması, fonların verimli bir şekilde değerlendirilememesi, devlet odaklı politikaların kurumların üzerinden yarattığı ağırlığın kurumların özerk yapılarının bozulmasına yol açması ve norm ve standart birliğinin mevcut olmaması gibi sorunlar, sistemin finansal denge üzerinde etkilerini göstermektedir. Bu sorunların birbirleriyle bağlantılı ve birbirlerini etkileyen yapısı, sistemin finansal açıdan sürdürülemez hale gelmesine yol açan en büyük sorun olarak ortaya çıkarmaktadır.

Herkes tarafından kabul edilen bir gerçek, Norm ve standart birliğine sahip olan sosyal güvenlik sisteminde uzun ve kısa vadeli sigorta programlarının ayrı olduğu, prim karşılığı olmayan ödemelerin kaldırıldığı ve sosyal hizmet ve yardımların primlerle finanse edilmediği bir yapıya ihtiyaç olduğudur.

Reform ile sosyal güvenlik sistemimizde yapılan düzenlemelerin öncül amacının oluşan mevcut finansal problemi

çözmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Reform çalışmalarının, sistemin tüm sorunlarını çözebilecek nitelikte olup olmadığı konusu hâlâ tartışmalıdır.

Reform sürecinde, sistemdeki önemli bir diğer sorun, devletin finansmana yeterince katkı sağlamamasıydı. Ancak, özellikle 5754 Sy. Kanun da yapılan düzenlemeyle birlikte, devletinde sistemin finansman için belirli ölçüde sağlamıştır.

Sonuç olarak; reform ile hedeflenen finansal sonuçlara henüz erişilememiş olsa da diğer hedeflere ilişkin temel yapının kurulmuş olması, sosyal sigorta ilklerinin hayata geçiriliyor olması, kurulan sistem orta ve uzun vade için umut vaat etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgeyik, T., Yılmaz, B.E. & Şeker, M. (2007) En Büyük Karadelik: Sosyal Güvenlik Açıkları ve Reform Tartışmalarının Sosyo-Ekonomik Yansımaları. *Türk Sigorta Enstitüsü Vakfı Sigorta Araştırma ve İnceleme Yayınları-11*, Yayın, (26).
- Akkaya, Y. (2000). Sosyal güvenlik tarihi üzerine notlar. *Toplum ve Hekim*, 15(2), 82-90.
- Arıcı, K. (1999). *Sosyal Güvenlik*, Ankara: Tes-İş Sendikası.
- Arıcı, K. & Alper, Y. (2012). *Sosyal Güvenlik*, ed. Y. Alper, S. Tekeli, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:2659.
- Aydın, U. (2015). *Sosyal güvenlik sorunlarının çözümünde özel sigortalar* (Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi.
- Ayhan, A. (2012). Sosyal güvenlik kavramı ve sosyal güvenlik ilkeleri. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 41-54.
- Doğan, M. S. (1999). *Sosyal tarih açısından Osmanlılarda sosyal güvenlik kurumları* (No. 41). TC Sakarya Üniversitesi.
- DPT, (2001). *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
- DPT, (2006). *9. Beş Yıllık Kalkınma Planı Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/sosyalgu/oik681.pdf>, (23.02.2024).
- Duygulu, E., & Pehlivan, P. (2004). Sosyal Güvenlik Kurumlarının Kaynak Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Sosyal Güvenlik Kurumlarının Kaynak Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Vakfı, Yayın No:17.

- Egeli, H. (2008). *Parafiskalite ve Türkiye’de Sosyal Parafiskal Kurumlar*. İzmir, Altın Nokta Basım Yayın Dağıtım.
- Gümüş, E. (2010). Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi: mevcut durum, sorunlar ve öneriler. *Seta Analiz*.
- Güzel, A., Okur, A. R., & Caniklioğlu, N. (2010). Sosyal güvenlik hukuku, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- ILO, (2006). *Social Security for All: Investing in Global Social and Economic Development*, Cenova: Issues in Social Protection Discussion Paper, No 16; Aktaran; Dane, K. (2008) Devletin Dönüşümü ve Sosyal Güvenlik RReformu, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Programı].
- Korkmaz, E., Akgeyik, T., Yılmaz, B. E., Oktayer, N., Susam, N., & Şeker, M. (2007). Sosyal Güvenlikte Yeni Yaklaşım: Bireysel Emeklilik. *İstanbul Ticaret Odası, Yayın*, (2006-21), 220-221.
- SGK (2020). Reform Sonrası Sosyal Güvenlik (2010-2020), <https://www.sgk.gov.tr>, (15.02.2024).
- SGK (2007). Sosyal Güvenlik Reformu: Uygulama Öncesi Yeni Yaklaşım, <https://www.sgk.gov.tr>, (15.02.2024).
- SGK, Tarihçe, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/tr/kurumsal/tarihce/>, <https://www.sgk.gov.tr>, (15.02.2024).
- Tepekule, U. (2008). *Türkiye’de sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılması çerçevesinde reform sürecinin değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.

ZİHİNSEL MUHASEBENİN DAVRANIŞSAL FİNANS ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kübra SAĞLAM¹

1. GİRİŞ

Geleneksel iktisat teorisi, ekonomik insanı hem iktisadi hem de rasyonel bir varlık olarak varsaymaktadır (Simon, 1955). Neoklasik iktisattan etkilenen geleneksel finans teorileri, bireylerin kompleks seçimler arasında duyguların tesiri altında kalmadan, yatırım faaliyetlerini maksimum düzeye çıkardığını kabul etmektedir. Beklenen fayda teorisini baz alarak, optimum karar alabilen ve etkin piyasalar hipotezince bilgilerini ve beklentilerini güncelleyebilen kişi rasyonel bireydir. İnsanı irdeleyen finans bilimi, doğası gereği kaynaklanan bilişsel ve psikolojik etmenleri göz ardı ederek bireyi temsili birey olarak kabul etmiştir. Ayrıca beklenen fayda ve getirileri; istatistiki ve matematiksel modellerle sınırlandırması, finansal süreçte yaşanan olası kriz ve dalgalanmaların öngörülmesinde yetersiz kalmıştır. Yaşanan bu olumsuzluklar neticesinde, finansal piyasalarda var olan anomalilerle birlikte bilişsel ve duygusal psikolojiyi baz alan davranışsal finans gündeme gelmiştir (Sefil & Çilingiroğlu, 2011, s. 248).

İktisat biliminin temel varsayımlarını benimseyen geleneksel finans teorisinin yapıtaşlarından birisi beklenen fayda teorisidir. İlk olarak 1738 yılında Bernoulli tarafından ele alınan bu teori, John von Neumann ve Oscar Morgenstein tarafından 1744 yılında daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Beklenti teorisi ortaya çıkana kadar, risk altında karar alma teorisi olarak

¹ Dr., kubrasaglam@gmail.com, İzmir-Türkiye, ORCID: 0000-0001-6915-1606

geçerliliğini korumuştur. Bu teoriye, belirsizlik altında alınacak olan kararın olası sonucunun, kararın gerçekleşme olasılığı ile çarpılması sonucu ulaşılmaktadır. Elde edilen fayda, kardinal fayda olarak tanımlanmakla birlikte, bireylerin rasyonel hareket ettikleri ön görülmektedir (Sefil & Çilingiroğlu, 2011, s. 249-250).

Kahneman ve Tversky (1979) çalışmasında, risk altında karar almayı tanımlayan model olarak bilinen beklenen fayda teorisini eleştirerek, beklenti teorisi adı altında alternatif bir model geliştirmiştir. Riskli fırsatlar arasından yapılacak olan seçimler, beklenen fayda teorisinin temel prensipleriyle bazı noktalarda çakışmaktadır. Bireyler için muhtemel olası sonuçlardan ziyade, kesin sonuçlar önem arz etmektedir. Kesinlik etkisi olarak bilinen bu durum, kesin kazançlar içeren seçimlerde riskten kaçınmayı, kesin kayıplar içeren seçimlerde risk arayışına sebep olmaktadır.

Beklenti teorisinin temel noktasında, S şeklinde bir değer fonksiyonunu baz alınmaktadır. İç bükey kısmını temsil eden kazançlar (riskten kaçınan) ve dış bükey kısmını temsil eden kayıplar, (risk seven) belli bir referans noktasına göre ölçülmektedir. Zihinsel muhasebe, bireylerin kazanç ve kayıpları kaydettiği hesaplar için referans noktalarının belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Burada asıl nokta, karar vericilerin hesaplar arası etkileşimi göz ardı ederek beklenti teorisini her bir hesaba uygulama eğiliminde olmalarıdır (Grinblatt & Han, 2005, s. 312).

Yatırımcıların psikolojik ve duygusal eğilimlerinin finansal kararlarını şekillendirdiği Beklenti teorisi sayesinde öğrenilmiştir. Özellikle piyasalarda oluşan anomaliler, geleneksel finans teorileri tarafından açıklanmakta yetersiz kalmıştır. Bu eksiklik, davranışsal finans tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Piyasaları etkileyen yatırımcı kararları, geleneksel finansın

varsayımlarından ziyade, mantıksal temellere dayanmamaktadır. Karar verme sürecinde insan beyni kısa yolları kullanarak, rasyonel davranış şekilleri sergilemekten uzaklaşmaktadır. Yatırımcıların psikolojik eğilimleri ve önyargıları bu kararların oluşmasında etkili olmaktadır (Kıyılar & Akkaya, 2016, s. 193). 1979 yılında Kahneman ve Tversky tarafından beklenen fayda teorisine karşıt geliştirilen beklenti teorisinde, insanların kazanç ve kayıplara karşı geliştirdikleri psikolojik etmenlerden dolayı farklı olasılık değerleri atadıkları ortaya koyulmuştur (Sefil & Çilingiroğlu, 2011, s. 253).

2. ZİHİNSEL MUHASEBE KAVRAMI

Zihinsel muhasebe kavramı, finansal faaliyetlerin düzenlenmesi, işleyişi ve takip edilmesi açısından bireyler tarafından kullanılan bilişsel faaliyetler bütünüdür. Zihinsel muhasebenin kendi içerisinde üç temel bileşeni bulunmaktadır. İlk olarak, uygulanacak kararların nasıl alındığı ve değerlendirildiğini ele almakla birlikte sonuçların nasıl algılandığı ve deneyimlendiği ile ilgilenmektedir. İkinci bileşen, finansal faaliyetlerin belirli hesaplara tayinini içermektedir. Fonların ve kaynakların kullanımı hem gerçek hem de zihinsel muhasebe sistemlerinde kaydedilmektedir. Harcamalar, kategoriler halinde sınıflandırılırken, örtülü ve açık bütçelerle sınırlama getirilmektedir. Son olarak, hesapların değerlendirilme sıklığı ve seçimlerin gruplandırılması ile ilgilidir. Hesaplar; günlük, haftalık ve yıllık vb. olarak sınıflandırılmaktadır (Thaler R. H., 1999).

Mental muhasebe herhangi bir olayın değerlendirilmesinde; bilişsel, duyuşsal ve sosyal bileşenlerin kullanılarak, verilerin zihinde önceden kodlanmış bölümlere kaydedilip, sonuçlandırılması işlemidir. Ekonomik ve finansal çevreye duyarlı olan birey, sadece etrafından duyduğu bilgilerle

değil aynı zamanda bu bilgileri kendi akıl süzgecinden geçirerek nasıl algıladığı ile alakalı hareket etmektedir. Her insan zihninde sağlık, gıda, konut, yatırım, sosyalleşme ile ilgili alacağı kararlar, üstendikleri risk seviyesine farklılık arz etmektedir (Atık, Yılmaz, & Köse, 2018, s. 718).

Zihinsel muhasebeyi ele almamızın nedeni; seçim psikolojimizin gelişimine katkı sağlamasıdır. Zihinsel muhasebe süreçlerini anlamak, seçimlerimizi ve tercihlerimizi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu noktada, zihinsel muhasebede geçerli olan kuralların tarafsız olmaması önem arz etmektedir. Tarafsızlıktan maksat; muhasebe sistemi içerisinde bireylerin, tüm verilere şeffaf bir şekilde ulaşıyor olması gerekmektedir. Karar vericilere yeterli istatistiki bilgiler sağlanamayacağından dolayı, zihinsel muhasebe bu tarafsızlığa ulaşamayacaktır. Yeni bir satın almanın, zihindeki hangi kategoriye atanacağı, diğer kategorideki hesaplarla birleşip birleşmeyeceği gibi muhasebe kararları; seçimlerin zihnimiz tarafından algılanan seçiciliğini etkilemektedir. Zihinsel hesaptaki para, başka hesaptaki paranın alternatifi olamayacağından dolayı, ekonomik açıdan birbirleriyle takas edilememektedir (Thaler R. H., 1999, s. 184-185).

Karar verme noktasında; minimal, güncel ve kapsamlı hesaplamalara göre sonuçların ele alınmasında şu örneği verebiliriz: 125 dolar/15 dolar karşılığında bir ceket ve 15 dolar/125dolar karşılığında bir hesap makinesi aldığımızı varsayalım. Satıcı hesap makinesinin 20 dakika uzaklıktaki bir mağazada 10 dolar/120 dolar fiyatla satışa sunulduğunu bildiriyor ve diğer mağazadan satın almak isteyip istemediğimizi deneklere soruyor. Yapılan araştırmada ankete katılanların %68' i 15 dolarlık hesap makinesinden 5 dolarlık tasarruf elde etmek için fazladan yolculuk yapmaya istekli iken; hesap makinesinin fiyatı 125 dolar iken sadece %29'u aynı çabayı göstermeyi istekli olduğunu belirtmiştir. Burada hesap makinesinin fiyatı daha düşüken, 5 dolarlık indirimin etkisi daha büyük olmaktadır.

Minimal hesap, 2 seçenek arasındaki ortak özellikleri göz ardı ederken, farkları dikkate almaktadır. Burada diğer mağazaya gitmenin avantajı minimal olarak 5 dolar olarak çerçevelenmektedir. Güncel hesaplamada, seçim sonuçlarını belirlerken kararın ortaya çıkmasında etkili olan bir referans düzeyi baz alınmaktadır. Hesap makinesinin satın alınmasında seyahatin faydası ise, 1 dolardan 10 dolara düşürülmesi olarak çerçevelenmiştir. Burada tasarruf sadece hesap makinesiyle ilişkilendirildiği için ceketin fiyatı güncel hesaba dahil edilmemektedir. Ceketin fiyatı, diğer harcamalar ve tasarrufların aylık harcamalara göre değerlendirilmesi kapsamlı hesaplama dahilindedir. Ankete katılan katılımcıların tercihleri hesapların güncelliğini vurgularken hem minimal hem de kapsamlı değerlendirme açısından aynı bulgulara işaret etmekte olduğu sonucuna varılmıştır (Tversky & Kahneman, 1981; Kahneman & Tversky, 1984).

Zihinsel muhasebe eğilimini daha iyi anlayabilmek için bir başka vaka olarak, gezi örneğini inceleyebiliriz. Yaz tatili için 500TL ödeyerek rezervasyonda bulunan kişi, çıkan bazı engeller sebebiyle tatilini iptal ettiğinde tekrardan bu tatil için masraf yapmaktan çekinecektir. Tatil için ayırmış olduğu 500 TL'yi tekrardan baştan ödemek kişinin zihninde tuttuğu gezi maliyetini yükseltecektir. Bu parayı geziye ayırmadan kaybetmiş olsaydı eğer, 500 TL'yi gezi için ayırma olasılığı daha yüksek olacaktı. Görüleceği üzere, birey harcamalarını zihninde farklı hesaplarda muhasebeleştirmesinden dolayı, hesaplar arası etkileşim göz ardı edilmektedir. Zihinsel muhasebede, kaynak tahsisi etkin gerçekleştirilemediğinden dolayı etkili bir portföy yönetimi söz konusu olmamaktadır (Sefil & Çilingiroğlu, 2011, s. 257).

Zihinsel muhasebenin temelinde, bilişsel psikoloji ve mikroekonomi kullanıldığı yeni bir tüketici davranışı modeli yer almaktadır. Modelin geliştirilmesi, beklenti teorisinin değer fonksiyonu kullanılarak, kazanç ve kayıp kombinasyonlarının

zihinsel kodlanmasıyla başlamaktadır. Sonraki süreçte satın alımların değerlendirilmesi, yeni işlem faydası kavramıyla modellenmiştir (Thaler R. , 1985).

Sonuçların organize edildiği zihinsel muhasebe süreci, tüketici davranışlarındaki bazı anomaliliklere de açıklık getirmektedir. Belirli bir seçeneğin kabul edilebilir olması, olumsuz bir sonucun maliyeti mi ya da telafi edilmemiş bir kayıp olarak mı değerlendirilmesine bağlı olarak belirlenebilir. Bu organizasyon, kazançların ve kayıpların mutlak terimlerle değerlendirilmesi yerine göreceli terimlerle değerlendirilmesine olanak tanımaktadır ki, paranın diğer unsurlarla takas edilebilmesi durumu büyük farklılıklara sebep olmaktadır (Kahneman & Tversky, 1984).

2.1. Literatür Taraması

Bu bölümde, zihinsel muhasebeyi araştırma konusu olarak inceleyen bazı yerli ve yabancı çalışmalara literatür taraması kapsamında yer verilmiştir.

Thaler (1999) çalışmasında, bireylerin zihinsel muhasebe faaliyetlerine nasıl katıldıklarına dair somut bulgular üzerinden araştırılmasına yer vermiştir. Zihinsel muhasebenin düşünerek zaman kaybindan tasarruf etmek ve öz denetim sorunlarıyla başa çıkmada yol gösterici olduğunu vurgulamıştır.

Anolam, Okoroafor ve Ajaero (2005) çalışmasında, Owerri metropolünde, kurumsal varlıkların aracılığıyla, zihinsel muhasebenin kurumsal organizasyonlar üzerindeki performans etkisini araştırmışlardır. Özellikle işlem faydası, sınıflandırma süreci ve seçim basaklama gibi zihinsel muhasebe bileşenlerinin kurumsal varlıkların karlılığını ne ölçüde etkilediklerine odaklanmışlardır. Elde edilen sonuçlar neticesinde; işlem faydası, seçim basamaklaması ve kurumsal karlılık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı, ancak sınıflandırma süreci ile kurumsal karlılık arasında ise anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca bu

bileşenlerin ortaklaşa olarak kurumsal karlılığı önemli ölçüde etkilediği görülmüştür.

Sefil ve Çilingiroğlu (2011) çalışmasında, davranışsal finans kapsamında bireylerin yatırım kararlarını etkileyen bilişsel ve duygusal eğilimlerin kavramsal çerçevesini ele almıştır.

Kurt ve Tanyeri (2013) çalışmasında, davranışsal ekonomide yer alan zihinsel muhasebe, çerçeveleme etkisi, batık maliyet etkisi ve referansa bağlılık konularının pazarlama perspektifi doğrultusunda ürün ilgilenim seviyesiyle ilgili sonuçları araştırmıştır. Anket soruları kolayda örneklem yöntemiyle tüketicilere sunulmuştur. Her bir konu için düşük ve yüksek ilgi duyulan iki farklı ürün seçilmiştir. Zihinsel muhasebenin ölçümlemesinde, yüksek ilgi duyulan üründe fotoğraf makinesi, düşük ilgi duyulan üründe günlük kullanım amaçlı ceket seçilmiştir. Yüksek ilgi duyulan üründe ekonomik fayda gözetimi geri planda tutulurken; düşük ilgi duyulan üründe ekonomik faydalarını gözettiklerini ve rasyonel hareket ettikleri görülmüştür.

Akçi (2017) çalışmasında, bireylerin karar verme sürecinde zihinsel muhasebe modelini uygulayıp uygulamadığını test etmiştir. Betimsel tarama modeli uygulanan bu araştırmada, bireylerin karar aşamasında zihinsel muhasebe uyguladıkları ve özellikle demografik özelliklerin sonuçları etkilediği gözlemlenmiştir. Kurulan senaryolar sonucu, kayıp etkisinin Thaler (1985) çalışmasındaki sonuçlarla örtüşmediği; referans noktasının ele alındığı senaryonun sonuçlarının ise Thaler (1985) sonuçlarıyla örtüştüğü; indirim etkinin baz alındığı senaryodaki sonuçlarınsa Thaler (1985) sonuçlarıyla uyumluluk gösterdiği saptanmıştır (Akçi, 2017).

Atik, Yılmaz ve Köse (2018) çalışmasında, bireylerin finansal karar alma durumlarında etkili olan zihinsel önyargıların ve bilişsel hataların farkındalığının ortaya çıkarılması

amaçlanmıştır. 18 soruda oluşan anket, kolayda örnekleme yöntemi ile 55 akademik ve idari personele uygulanmıştır. Sorular kazanç ve kayıp şeklinde farklı senaryolar oluşturularak bireylere sunulmuştur. Anket sonuçlarına göre, bireylerin finansal işlemleri zihinlerinde 2 ana hesap üzerinden kodladıkları ve olası kazanç durumlarında riski tercih etmeyen; olası kayıp durumlarında riski tercih eden bir tutum sergiledikleri görülmüştür.

Usul ve Çağlan (2018) çalışmasında; nöro muhasebenin gelişimi, avantajları, dezavantajları, kapsamı ve muhasebenin yeni bir alt disiplini olarak ele alınabileceğini gündeme getirmiştir. Ayrıca yapılan nöro bilimsel araştırmaların, davranışsal muhasebecilerin sosyal deneylerle ortaya koyduğu sonuçların nörolojik deneylerden elde edilen sonuçlarla da desteklenerek ortaya atılan hipotezlerin gelişimine katkı sağlayacağına etkisi olacağını vurgulamıştır.

Polat ve Polat (2019) çalışmasında, zihinsel muhasebe ve risk temelli bileşenlerin akademisyenlerin davranışları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ankete, Marmara Üniversitesi İşletme fakültesinden 158 akademisyen katılmıştır. Yüz yüze görüşülerek yapılan anket verileri yargısal örnekleme yöntemiyle toplanmıştır. Anket üç kısımdan oluşmakla birlikte zihinsel muhasebeyi içeren anket soruları; fayda maliyet, batık maliyet, ekonomik etki ve güncel hesap faktörlerini içermektedir. Elde edilen veriler neticesinde, zihinsel muhasebenin bireyler açısından risk algısı üzerinde etkili olduğu ve akademisyenlerin finansal araçlar üzerindeki risk algılarının demografik özelliklere göre farklılık arz ettiği sonucuna varılmıştır.

Yiğit (2020) çalışmasında, zihinsel muhasebe sürecinin bireylerin satın alma anındaki tutum ve niyetleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Tüketicilere pazarlama stratejilerinden biri olan promosyonel fiyatlandırmanın, kargo seçenekleri karşısındaki

karar mekanizmalarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonrası, kargonun bedava satışa sunulduğu deney grubunun, kargonun ayrı ücretlendirildiği kontrol grubuna göre satın alma niyetleri oranının yüksek çıktığı görülmüştür. Hem fiyat hem kargo bedelinin ayrı hesaplandığı kontrol grubunda bireyler iki kayıpla karşılaştıklarından kayıptan kaçınma davranışı sergilemişlerdir.

Göktürk ve Soydan (2021) çalışmasında, zihinsel muhasebenin finansal karar alma sürecindeki etkisini, finansal sosyal hizmet penceresinden ele almıştır. Toplumdaki bireylerin geleceğe yönelik, daha iyi finansal planlama yapabilmeleri ve rasyonel hareket edebilmeleri için finansal sosyal hizmet uygulamalarından yararlanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Güven (2021), Kendirli ve Cihangir (2023) çalışmalarında, Richard Thaler'in literatüre kazandırdığı zihinsel muhasebe kavramını teorik ve kavramsal olarak incelemişlerdir.

Lee ve Morewedge (2023) çalışmasında, iade edilen ürünlerden geri gelen paranın zihinsel muhasebe üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yapılan deneylerde tüketiciler ürün iadelerinden elde ettikleri parayı, harcama yapmadıkları paradan daha kolay tükettiklerini ortaya koymuşlardır. İade etkisi, ürünlerin satın alma sürecinde iade edilmesi beklenilmediğinde ve iadeden geri gelen para tüketicilerin zihnindeki diğer hesaplarla karıştırılmadan önce geçerliliğini sürdürmektedir.

2.2. Zihinsel Muhasebenin Etkileri

Bu bölümde, zihinsel muhasebe kapsamında değerlendirilen ekonomik ve bilişsel etkiler üzerinde durulacaktır.

2.2.1. Hedonik Çerçeveleme Etkisi

Faydayı en üst düzeye çıkarmak için, kayıp ve kazançlardan oluşan değer fonksiyonu göz önüne alındığında

hedonik çerçeveleme ilkeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ilkeler; kazançların ayrılıp kayıpların entegre edilmesi, kayıptan kaçınma eğilimini dengelemek amacıyla daha küçük kayıpların daha büyük kazançlarla birleştirilmesi ve küçük kazançların büyük kayıplardan ayrıştırılması olarak sıralayabiliriz. Özellikle pazarlama stratejisinde bir ürünün avantaj ve dezavantajları, ürünün tüketiciler tarafından algılanan seçiciliğini en üst düzeye çıkaracak şekilde tanımlanmak istenirse hedonik çerçeveleme ilkeleri iyi bir rehber olacaktır (Thaler R. H., 1999, s. 187).

Thaler (1999) çalışmasında bahsettiği denekte, sırasıyla “50\$ ve 25 \$ ödeyerek iki piyango kazanan birisi mi, yoksa tek seferde 75\$ ödeyerek piyango kazanan kişi mi daha mutlu olur” sorusu deneklere yöneltildiğinde, deneklerin %64’ ü iki kez piyango kazanan kişinin daha mutlu olduğunu dile getirmiştir.

Benzer şekilde, bir ürünün güncel fiyatını 20\$ ‘dan 18\$’ a çekmek yerine, bu durumu yeni fiyat güncellemesi olarak tüketicilere “*şimdi sadece 18\$*” şeklinde lanse edilmesi hedonik çerçeveleme açısından daha uygun olacaktır. Tüketici referans fiyat olarak 20\$’ ı baz alarak, 2\$’lık indirim gözünde büyütecektir. Thaler, bu durumu hedonik çerçeveleme olarak nitelendirmiştir (Wilkinson, 2008, s. 151, akt. Kurt Duman & Tanyeri, 2013, s. 27). Bir satışın geçici bir fiyat indiriminden ziyade gerçek bir indirim olarak çerçevenmesi, küçük kazançların büyük kayıplardan ayrıştırılması ilkesine örnek teşkil etmektedir (Thaler R. H., 1999, s. 187).

2.2.2. Batık Maliyet Etkisi

Ekonomik teoriler, alınan kararlar üzerinde artan maliyetlerin ve faydaların etkili olduğunu ve geçmiş maliyetlerin önemsiz olduğunu vurgulamaktadır. Thaler çalışmasında diğer tüm koşullar sabitken bir mal veya hizmetin kullanım hakkına sahip olmak için, ödeme yapılmasının malın kullanım oranını arttıracığı şeklinde alternatif bir hipotez öne sürmektedir. Bu

hipotez batık maliyet etkisi olarak adlandırılmaktadır. Örneğin, tenis kulübüne yıllık 300\$ üyelik ücreti ödeyen birisi, iki hafta kursa gittikten sonra tenis dirseği rahatsızlığına yakalanır ve bu acıya rağmen kursa devam etmeyi tercih eder. Bu örnekte olduğu gibi bireyler, günlük ekonomik faaliyetlerinde batık maliyeti göz ardı etmekten çekinmektedirler (Thaler R., 1980, s.47).

2.2.3. Değiştirilebilirlik İhlallerinin Etkileri

Bütçeler arası değişim imkânı olmadığı zaman, varlıkların tüketim şekilleri etkilenebilmektedir. Özellikle kurumsal yerlerde, bir bütçe son limitine kadar kullanılmasına rağmen, diğer bütçe de harcanılmamış fonlar bulunabilmektedir. Fonlar, ertesi yılın bütçesine devredilemiyorsa harcamalar da aşırı çarpıklık oluşturabilmektedir. Departmanlardan biri ciddi bütçe kısıtlamasına giderken, diğer departman gelecek yılın bütçe kısıtlamasına maruz kalmamak için, farklı harcama türlerine başvurabilmektedir. Ekonomistler, hesaplar arası paranın değiştirilebilir olması gerektiği kadar, zamanın da değiştirilebilir olması gerektiğini savunmuşlardır. Rasyonel varlık olan insan, zamanını en iyi şekilde planlamalıdır. Bu durum marjda eşitleme kavramını gündeme getirmiştir. Herhangi bir faaliyet için ayrılan fazladan bir dakikanın marjinal değeri eşit olmalıdır. Örneğin ceket ve hesap makinası sorununda, denekler 5\$ için 20 dakika uzaklıktaki başka bir şubeye gitmeyi göze almaktadır. Ancak, küçük değerdeki bir alışveriş için bunu göze alırken, büyük değerdeki bir alışveriş için bu durumu dikkate almamaktadır. Bu olay, yukarıda bahsedilen zamanla ilgili seçimlerin her zaman geçerli olmadığını ortaya koymaktadır (Thaler R. H., 1999, s. 194-195).

2.2.4. Yatkınlık Etkisi

Shefrin ve Statman (1985) çalışmasında, Constantinides'in normatif teorisinin öngörülerıyla ilişkin olarak yatırımcıların bilişsel olarak kazandıklarını çok erken satma ve

kaybettiklerini çok uzun süre elde tutma eğiliminde olduklarına dair sermaye kazanç ve kaybına yönelik yeni bir teori geliştirmeyi öne sürmüşlerdir. Bu teoriye yatkinlık etkisi adını vermişlerdir. Geliştirdikleri teorik çerçevenin, beklenti teorisi, zihinsel muhasebe, pişmanlıktan kaçınma ve öz kontrol olmak üzere dört ana unsuru bulunmaktadır.

Literatürde, bazı yatırımcıların kazandıklarını neden çok erkenden elden çıkardıkları ve kaybettiklerini neden uzun süre elde tuttukları merak konusu olmuştur. Yatkinlık etkisinin nedenleri olarak, Beklenti teorisinin değer fonksiyonuna dayalı zaman değişkenli riskten kaçınılması, getiri beklentilerine yönelik oluşan önyargılar, pişmanlık teorisi ve kaptırmaya yönelik unsurlar sıralanmıştır. Standart ekonomik teoriye göre; risk, beklenen getiri ve ikisi arasındaki denge unsuru olan riskten kaçınma yatırım kararlarını şekillendirmektedir (Döm, 2003, s. 95).

Zihinsel muhasebe yatkinlık etkisinin artmasına neden olmaktadır. Yatırımcılar zihinlerinde, kayıp ve kazançlarına dair farklı mental hesaplar açmaktadır. Kaybettikleri hisselerini satarak, zihinlerindeki hesabı kayıpla kapatmanın vermiş olduğu pişmanlıktan kaçınmak için; kaybettikleri hisseleri uzun süre portföylerinde tutmaktadırlar. Bu şekilde fazla riske maruz kalarak, düşük getiri elde etmektedirler. Bunun tersi olarak, kazandıkları hisseleri çabuk elden çıkarıp zihinlerindeki hesabı kazançla kapattıklarından dolayı büyük mutluluk ve keyif yaşamaktadırlar (Döm, 2003, s. 116-117).

Yatırımcı hareketleri, şirket haberlerinde güçlü pişmanlık etkisi oluşturduğundan dolayı yatkinlık etkisine sebep olurken; ekonomi haberlerinde yatırımcıların pişmanlık hissi daha az oluşmaktadır. Ekonomide yaşanan gelişmeler sistematik risk grubuna girdiğinden dolayı, yatırımcılar elde edecekleri sonuçları kendi kontrolleri dışında görmektedirler. Bu çelişki, yatkinlık

etkisinin öngörülerini ile tutarlı olmayan davranışlara sebep olmaktadır (Nofsinger, 2014, s. 30).

2.2.5. Çeşitlendirme

Portföyde etkin çeşitlendirmenin nasıl yapılacağı ve portföy riskinin nasıl aşağı çekileceği Markowitz portföy teorisinde anlatılmaktadır. Yatırımlar arasındaki korelasyon, portföy oluşumunda ve riski azaltmada en önemli kilit faktördür. Ancak bu durumdan yatırımcıların yararlanması zihinsel muhasebe nedeniyle zorlaşmaktadır. Portföy içerisindeki yatırımlar arası korelasyonun etkileşimi önemlidir. Zihinsel muhasebede her bir yatırım unsuru için farklı mental hesaplar açıldığından dolayı portföyler arası etkileşim göz ardı edilmektedir. Açılan ayrı her mental hesaptan dolayı, etkileşim olmamakta ve daha fazla risk üstlenilmektedir. Özellikle zihinsel muhasebe, diğer psikolojik önyargılar ile birleşerek riskin yanlış tanımlanmasına ve düşük çeşitlendirmeye neden olmaktadır. Bu yüzden bireysel yatırımcılar, portföy oluşturmada yüksek risklere, düşük getirilere ve kayıplara uğramaktadır (Döm, 2003, s. 117-118).

3. SONUÇ

Geleneksel finans teorisinde, yatırımcı belirli bir risk düzeyinde istatistikî yöntemler aracılığıyla optimum fayda sağlayabilen rasyonel bir birey olarak kabul edilmektedir. Son yıllarda piyasalarda gelişen anomaliler, geleneksel yöntemlerle alınan yatırımcı kararlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu doğrultuda, geleneksel finans teorilerinin, yeni yatırımcı profili kararlarının şekillenmesinde yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Rasyonel birey olmanın yanında, yatırımcının bilişsel, psikolojik ve duygusal kararları, piyasalardaki çok fazla uyarıcı tarafından uyarılmaktadır. Bireyler karar mekanizmalarını sadece

matematiksel yöntemlerle değil, ayrıca deneyim ve bilişsel etmenlerle de şekillendirmektedir.

Kahneman ve Tversky 1979 yılında, geleneksel finans teorisi kapsamında ele alınan beklenen fayda teorisinin, piyasalardaki anomalileri açıklık getirmedeki yetersizliği karşısında, alternatif teori olarak beklenti teorisini geliştirmişlerdir. Bu teoride, finans ve psikoloji bilimi birlikte ele alınarak, bireye dair psikolojik unsurlarında göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmıştır. Yatırımcıların karar alma mekanizmaları kapsamında değerlendirilen unsurlardan birisi de zihinsel muhasebedir.

Mental muhasebe, bireylerin zihinlerinde günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak zorunlu ve sosyal yaşamlarına ait harcamalarının farklı hesap gruplarında sınıflandırılması ve kaydedilmesi işlemidir. Bireyler, beklenti teorisindeki değer fonksiyonuna göre kayıp ve kazançlarını belirli bir referans noktası belirleyerek, alabilecekleri risk düzeyine göre şekillendirmektedir. Belirledikleri bu referans noktasına göre, kar ve zararlarını tespit ederek, olası kayıp ve kazançlarını ön görmektedirler.

Psikolojik ve bilişsel faktörlerden etkilenen zihinsel muhasebe; yatırımcıya pratik çözüm yolları sunmakla birlikte, bazı olumsuz sonuçlara da sebep olmaktadır. Hesaplar arası geçiş sağlanamadığından dolayı, varlıkların birbiri ile ikame etkisi olmamakta ve aralarında korelasyon ilişkisi kurulamamaktadır. Bu durum, yatırımcı açısından riskin algılanmasını zorlaştırmaktadır. Zihinsel muhasebe, kısa vadede bireylere karar alma aşamasında büyük kolaylıklar sağlarken, uzun vadede yatırımcı profili açısından riskli yatırım portföylerine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçi, Y. (2017). Fiyat algısında zihinsel muhasebe ve tüketici tercihi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), 285-297.
- Anolam, O. M., Okoroafor, S. N., & Ajaero, O. O. (2015). Effect of mental accounting on corporate profitability. *West African Journal of Industrial & Academic Research*, 14(1), 100-114.
- Atik, M., Yılmaz, B., & Köse, Y. (2018). Finansal kararlarda zihinsel ön yargıların etkisi: mental muhasebe. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 717-730. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.434349>.
- Döm, S. (2003). *Yatırımcı Psikolojisi*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Göktürk, İ. E., & Soydan, E. (2021). Zihinsel muhasebe eğilimi çerçevesinde bireylerin finansal karar alma süreci: finansal sosyal hizmet üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1543-1564. DOI: 10.33417/tsh.903821.
- Grinblatt, M., & Han, B. (2005). Prospect theory, mental accounting, and momentum. *Journal of Financial Economics*, 78, 311-339.
- Güven, B. (2021). Zihinsel muhasebe: kuramsal bakış. *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(7), 249-272.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979, March). Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-292. <http://www.jstor.org/stable/1914185> adresinden alındı
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1984, April). Choices, values and frames. *The American Psychologist*, 341-350.

- Kendirli, S., & Cihangir, A. E. (2023). Zihinsel muhasebeye kavramsal bir bakış. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 235-244. 10.34086/rteusbe.1298600.
- Kıyılar, M., & Akkaya, M. (2016). *Davranışsal Finans*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Kurt Duman, S., & Tanyeri, M. (2013, Temmuz). Davranışsal ekonomi yaklaşımlarının ürün ilgilenim seviyesine göre incelenmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*(12), 21-46.
- Lee, C. Y., & Morewedge, C. K. (2023). Mental accounting of product returns. *Journal of Consumer Psychology*, 33, s. 583–590. doi:<https://doi.org/10.1002/jcpy.1354>
- Nofsinger, J. R. (2014). *Yatırım Psikolojisi* (5. Basımdan Çeviri b.). (S. Gazel, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sefil, S., & Çilingiroğlu, H. K. (2011). Davranışsal finansın temelleri: karar vermenin bilişsel ve duygusal eğilimleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 247-268.
- Shefrin, H., & Statman, M. (1985, December 28-30). The disposition to sell winners too early and ride losers too long: theory and evidence. *Papers and Proceedings of the Forty-Third Annual Meeting American Finance Association*, 40, s. 777-790. Dallas,Texas.
- Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99-118.
- Thaler, R. (1980). Toward a positive theory of consumer choice. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 1, 39-60.

- Thaler, R. (1985). Mental accounting and consumer choice. *Marketing Science*, 4(3), 199-214.
- Thaler, R. H. (1999). Mental Accounting Matters. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12(3), 183-206.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science, New Series*, 211(4481), 453-458.
- Uluslan Polat, M., & Polat, L. (2019, June). Mental accounting and risk perception in the context of behavioral finance: an empirical study in Marmara university, Turkey. *Journal of Research in Business*, 4(1), s. 18-34. doi:10.23892/JRB.2019453292
- Usul, H., & Çağlan, E. (2018). Nöromuhasebe. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(2), s. 450-465. doi:DOI: 10.31460/mbdd.392119
- Yiğit, A. G. (2020). N. Koç, M. Yiğit, & A. G. Yiğit içinde, *Ekonomik tercihlere davranışsal yaklaşım* (s. 15-28). Bursa: Ekin yayınevi.

FİNANS ALANINDA AKADEMİK ANALİZLER

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-6642-44-7

